

آذربایجان ادبیاتیندا

آختاریش لار و آراشد پرمالار

بهرام اسدی

بسم الله الرحمن الرحيم

باغيشلايان رحم اندن آللاهين آدى ايله

آختاريش لار

و

آراشد ير مالار

بهرام اسدی

اسدی، بهرام، ۱۳۴۳

آخشاریش لار و آراشدیر مالار / بهرام اسدی .

ارومیه: یاز، ۱۳۸۵

: ۸۰ ص

ISBN 964-8546-02-9

فهرستویسی بر اساس اطلاعات نیا

ترکی.

۱. ادبیات ترکی - ایران. الف. عنوان.

۸۹۴/۳۶۱۴

PL ۳۱۴۴۶الف

۸۸۳-۲۲۹۳

کتابخانه ملی ایران

کتابین آدی	آخشاریش لار و آراشدیر مالار
یازان	بهرام اسدی
حروف دوزن.....	فیروز کاشیگر
تیراز	۵۰۰
ناشر.....	نایز
چاپ.....	اورمیه
چاپ نوبتی و تاریخی	بیرینجی چاپ
۱۳۸۵	

ساتیشی : ۹۰۰ تومان

ISBN: 964-8546-02-9 شابک: ۹۶۴-۸۵۴۶-۰۲-۹

اورمیه: خیابان مدنی ۱، کوی ۱۶، پلای ۱۰۳، انتشارات یاز. تلفاکن: ۰۴۱-۲۷۶۴۲۹۵، ۰۹۱۴۳۴۰۵۳۹۶

E-mail:yaznashr@yahoo.com

ایچیندە کی لر

عنوان	صفحه
دیوان لغات الترکدە تورک سوْزو	٤
مین ایل لردن قالان سىن	٧
تارىخىمىز فولكلوروموزدا	١٠
شاعر دونيائينىكى دير	١٧
اوشودوم ها اوشودوم	٢٧
نوروز يوخسا اوغوز؟	٣٧
فضولى شعرىنده شعر و شاعر	٤٠
اوشاق و ديل سياستى	٥٢
يئنى شعر نە دئمك دير	٥٦
غربية آذربايجانىن لهجهلىرى	٦٢

ديوان لغات التركى تورك سۇزۇ

قىشقىلى ماحمودون (محمود كاشغرى) مىن اىيل بوندان قاباق
يازىدىقى ديوان لغات الترك اثرىنده تورك سۇزۇنون آلتىندا آشاغىداكى
قىتىدلەر وار :

نوح پىغمېرىن اوغلۇنون آدى دىير و تانرى تعالا نوح اوغلو توركۇن
اوغلانلارىن بو آد اىيله آدىلاندىرىرىپ نىچە كى آدم عليهالسلامين آدى
«انسان» دىير تانرى تعالا «هل اتى على الانسان حين من الدهر» (سورة
٧٦ آىيە ١) دئىيەندە بىر نفرە خطاب ائدىيدىر و «لقد خلقنا الانسان فى
احسن تقويم ثم رددناه اسفل سافلين الالذين امنوا و عملوا الصالحات»
(سورة ٩٦ آىيە ٥ و ٤) دئىيەندە جمعە خطاب ائدىيدىر بورادا دا تورك
نۇوحون اوغلو نۇخىطاب اولانىدا بىر نفر،

آنچاق اونون اولادينا خطاب اولاندا جمع دير «بشر» ده بونلارين تايى دير و مفرد و جمع هر ايكيسيئنه دلالت ائدير نئجه كى «روم» اسحاق اوغلو عيسى اوغلو روم عليهالسلامين آدى دير و اونون اوغلانلارى دا همين آد ايله تانىلىيلار توركون كۆكۈ بارەدە آشاغىدا كى روایت وار: شيخ امام زاهد قشرلى خلف اوغلو حسین دىدى و ابن العرقى منه خبرگىردى و دىدى بىلە روایت ائدير شيخ ابو يكر مفید جرجرانى و...پىغمبر صلى الله آخر الزمان حاقيىدا دانىشماركى بويورويدور تانرى تعالا بويورو: «منيم بير قوشونوم وار اونلارى تورك آدلاندىرىمىشام و اونلارى شرقده يېرىشلىدىرىمىشىم، هر بير قووما آجيقلانماق اىستەسم اونلارى همين قووما مسلط ائدهرم» بىر اىسە يارانمىشلارين جمعىيىندن اونلارا مخصوص اولان بىر فضىلت دير چونكى اونلارين آدين تانرى تعالا اۇزو وئرىپىدىر و تانرى تعالا اونلارا ولايت وئرىپ و اونلارى يېرىشلىسىنин ان اوجا و ان تميز ھاولى يېرىشلىنىدە يېرىشلىدىرىپ و اونلارى اۇز قوشونو آدلاندىرىپ و بونلاردان علاوه اونلاردا گۈزلilik، دوزلولوق، خوش بىرخورد اولماق، ادبلى اولماق، قوجالارين حۇرمىتىن ساخلاماق، عهده وفادار اولماق، اۇزلىرىن بۇيىك توتىماماق، افتخار ائتمك و اورەكلى اولماق كىمىي اۋىگۈيە و تعریفه لايق اولان كىمىي صفتلىر و اۋلچىيە گلمەين بىر شئى لر وار.

قچن کرسانی ترک
 یدن انگانک ایدجی
 منکر تکر الغلق
 مندا نرو کسلنور
 بوگونکو تورکجه میزله:
 (هاچان گئرسن بیرین تورک
 گئرسن سؤیله یرسن
 یاغیر بوندان آغیرلیق
 او لار محو او گندرکن)
 و تورک هم واحد هم جمع دیر دئیه رلر: کیمسن؟ تورک من
 (تورکم) دئیه ر.

تورک سوسو (اوردوسو) آتلاندی (۱)

ها بئله دیوان لغات الترکون آدی چکیلن چاپینین پیشگفتاریندا ۷
 - جى صحیفەدە بئله بیر روايت دە وار «پیغمبر(ص) آخرالزمائن
 علامتلىرين سايارکن بويورويدور: تورکجهنى اوپرەنین چونكى
 تورکلرین سلطنت و شاهليقلارى چوخ اوزون اولا جاق دير،»

۱ - قایناق: دیوان لغات الترک . - محمد دیر سیاقى تهران ۱۳۷۵

مین ايل لردن قالان سس

آى تىشتى تىشتى تىشتى ووردو گىلانى كىچدى
ايکى خوروز ساواشدى بىرى قانا بىلدى
قان گىتىدى چايا دوشدو چايدان گۇرچىن اوچدو
گۇرچىن آلا پاختا يوواسى قىلى تاختا
اونو ووران خان اوغلو قان قوسسون لاختا - لاختا.

مین ايل لردن برى خلقىمىزىن سىنه سىنده گىزنى بو قوشما جانى
دەفعەلر ايله ائشىتىك دە اونون يارانما تارىخىنە آز دوشۇن مۇشك.
قوشما جانىن متنىنە دېت ائدرىك و ملىتىمىزىن كىچمىش تارىخىن

نظردن کشچیررکن بثله آنلاشیلیر کی بو قوشماجا توتمیسم دؤورونه
عايددیر یا خود او دؤوردن قالان ایناملار اساسیندا دئیلیلیدیر. دئمک
اسلامیتدن، مسیحیتدن، یهود و زرتشت ایناملاریندان اونجه بشر بیر
توتمیسم دؤورو کشچیربیدیر و بو توتمیسم ایناملاری بوگون هندکیمی
بیر یژلرده هله ده دوام ائمکدهدیر. توتمیسم دؤورونده بشر مختلف
حیوانلار باره سینده مخصوص بیر عقیده لر داشی بیدیر.

خلقیمیزین تاریخینده توتمیسم دؤورو دانیلماز بیر مرحله دیر و
بیز بو دؤورون ائرلرین هله ده فولکلوروموزدا و ایناملاریمیزدا
گئوروروک، یوخاریدا گتیردیگیمیز قوشماجا ایسه بو نمونه لردن
بیری دیر بو قوشماجادا خوروز و گئورچین قوشلارینا اشاره او لوبدور
خوروز توتمیسم دؤوروندن سونرا هله زرتشت زامانیندا دا مقدس
ساپیلان بیر قوش دور. زرتشت ایناملاریندا خوروز سحرین و ایشیغین
خبرین وئرن بیر قوش اولدوغونا گئوره حتی بیر نوع فرشته ساپیلیر.
«تشتتی، تشتتی» قوشماجاسیندا ایسه ایکی خوروز ساواشیر بیری قانا
بلشیرکن اونون قانی عادی بیر قان دگیل اونون قانی جوشور گئدیر چایا
دوشور همین قان بیر گئورچینه دئونور و گئورچین چای دان قانادلانیر.
سونکو و حتی بوگون ده دوام ائدن ایناملاردا گئورچین روحو
تمثیل ائدن بیر قوش دور و روحون بدندن چیخماسی بیر گئورچینین

قىسىن اوچدوغۇنا بىزەدىلىرى.

اى بىللىق دىسى نە گرفتار قفسى سن

سېنديرىق قىسى تازە گولستان طلب ائىلە

عمادالدین نسيمى

گۈزىرچىن گونومۇزە قدر مقدس ساييلان قولشاردان بىرىدىرى و

هله دە گۈزىرچىنە اوخ آتماق و گۈزىرچىنى اۇلدۇرمك گوناھ ساييلير ائلە

محض بونا گۈزە دە همىن قولشما جانىن سونۇندا گۈزىرچىنى ووران خان

اوغلۇ لاختا - لاختا قان قولسىسون دئىيە قارقىشىلانىرى .

تاریخیمیز فولکلوروموزدا

فولکلور یا خود آغیز ادبیاتی و ائل رسوماتی هر ملتین کنچمیش تاریخی و فرهنگینه با غلی دیر. بیز هر ملتین تاریخی حادثه‌لرینین عکس صداسین، هر ملتین نه زاماندان تشکیل تاپیب نه جریانلار ایله گلیب بو گونه چاتدیغین او ملتین فولکلوروندا گؤره بیلریک. بیزیم فولکلوروموزدا دا بثله دیر.

مقاله‌نین عنوانينا رغماً بير مقاله‌ده فولکلوروموزو آچماق و اونو تانیتدیرماق اولماز. آنجاق بو فرصته فولکلوروموزدا تاریخی جهتند بير نچه حادثه‌نین تأثیرینه کنچری بير حالدا اشاره اولاجاق.

اونلارین بيرینجى سى بشرىتین تشکیل تاپماسینا عايددير. يىش اوزونده اوّلکى انسانلار آغاج باشىندا، مىشىلرده، سونرا لار زاغالاردا ياشاييرميشلار. بو انسانلار يياواش - يياواش چۈل لرە چىخىب اكينچى لىگە، داها سونرا لار حيوانلارى يوشوتىماق ایله مالدارلىغا باشلايىبلار. بو دۇورون اثرلىرى او زاماندان قالمیش زاغالاردا گۈرسىنir (زاغالارین دیوارلاریندا مختلف حیوان شکیل لرى). بو دۇوردن بیزیم يعنى سورك فولکلوروندا دا اىز وار و بو بیزیم فولکلوروموزون سابقه‌سین او زامانلارا قايتارىر. دئمک او زامانلار بیزیم مدنیتىمىز و

فولكلوروموز تشکيل تاپماقدايمىش .

بو دۇرلىدە بىش عمومىتىدە «توتمىسىم» عصرىنى كىچىرىرىمىش و انسانلارин حيوانلار بارەسىنده مختلف ايناملارى و دوشونجهلى اولىب. تارىخىدە اوخويوروق: ايلك انسانا يوشيان حيوان (قورد) دور و اسگى سوركلىرىن توتمى اولان (قورد) بو تارىخى حادىھايله سىلسىرىز. بورادان نتىجە آلماق اولاڭى كى ايلك حيوانلارى يوشودان انسانلار توركلىر اولىپلار. توتمىسىم دۇرۇندىن دە فولكلوروموزدا قالان ايزلر گۈزىتىر: آذربايجان كىندرىيىنده قوردون ساغ ئىن كسىب اوونونلا قورخان اوشاقلارين و بۇركلىرىن آرخاسينا چالاردىلار و بونون آدىنا «پېيەمك» دىئىلدى بىشىن بىشىن ايل لەرك دوامى وار ايدى و بىلەلىك لە قورخان آدامى قورخودان چىخارماق ايستەدىلر (بورادا قوردون جسۇرلۇغۇ تمىش اولونور و اوونون ئىننە اولان بىر گوجه اينانىلىپ) ها بىلە «قوج» بارەسىنده مختلف ايناملار وار و يىشە دە بىشىن واختىلارادىق قىرسانلارين كىنارىندا «داش قوچلار» قويولوردو (قوج يىشە دە جسۇرلۇغۇ و قورخمازلىギى تمىش اىدىر و «قوچاق» و «قوچو» سۆزلىرى دە اوندان آلىنما سۆزلىرى و بىشىدە داش قوچلارى قىرسان اھلىنى قوروماڭ مقصىدى ايلە قويورموشلار اونلارдан علاوه آغ گۇيرچىن و قاراپىشىك و ايلان و باشقۇ حيوانلار بارەسىنده مختلف

ایناملار یاشاییردی و شاید یاشاماقدادیر، و بیزیم ناغیل لاریمیزدا مثلاً «ایلان» ایلان جلدیندن چیخیر و بیر اوغلان قیافه سینده ظاهر اولور پاخود اینگین سوموک لری دانیشیر و... بونلارین هامیسی او عصرلرین یادگاری دیر.

ایکینجی بارماق قوید و غرموز مرحله زرتشت زامانینا عايد اولور. زرتشت دینینده «اود» و «چیراق» مقدس دیر بو مقدس لیک هله ده بیزیم کندلریمیزده یاشاماقدادیر. رحمتلى شاعریمیز بـ.ق سهند دئیشکن :

هله ده هله ده بیزیم یئرلرده ساده انسانلارین آندی چیراق دیر خلقین آراسیندا کننده شهرده مقدس یئرلرین آدی اوچاق دیر ها بئله زرتشت اینامیندا «خوروز» سحرین و ایشیغین خبرین وئرن احتراملى بیر موجوددور و حتى بیر نوع فرشته سایلیر.

مئلریمیزده «ایت هورور خوروز بانلیر دئییلر بس آوادانلیق دیر» «خوروز اولماینجا سحر آچیلماز» بو دوشونجه نین قالیقلاری دیر و کندلریمیزده خوروزون بانلاماسی خوشیمن و او دوملو سایلیر.

ها بئله زرتشت دینینده اورمو گئلو مقدس بیر سودور و او ندا یو یونانلار گوناهدان آرینیلار ایندی لیکده خصوصیله اورمو اهالیسی

بىلر - بىلمز هر ياي بو گۈلده يوبونماقى اوزلىرىنه بورج بىلرلر و بىر چوخ بوكىمى دوشونجه لىردىن بىزىم اىچىمىزدە ياشاماقدادىر.

اوجونجو اشارە قىلاجاقىم مرحلە اسلامىت زامانى دىر. دئمەلى

آتا - بابالارىمىز اسلاما اىستاندىقىدان سونرا دېكىشىر و قاباقكى دوشونجه لىرین صاف - چوروک اندىب اسلاما اوپغۇن اولانلارى ساخلايىب اولمايانلارى اوپوتىماقا سعى گۈستەرلىر مثال اىچون توتمىسىم دۇوروندە قۇروجۇ و نگەبانلىغىنا گۇرە احتراملى سايىلان قورد اسلامىت زامانى «قورد دىنىيگىن بد جاناواردىر» ياخود «قورد دومانلى گون آختارار» دئىيە تمثىل اولۇنور ھابىلە خوروز «خوروز يوخايدى سحر آچىلمىرىدى؟» دئىيە اهمىتىن دوشور و زىرتشت زامانى مقدس سايىلان چىراقلا «چىراق اوز دىبىتە ايشيق وئرمىز» دېلىلىر. بو اوپو گۈستەرلىكى چىراق اوز مقدسلىگىن الدن وئرىبدىر. گاھдан اىسە همان چىراق آلاھىن بىر نشانەسى كىمى مطرب اولۇر و بو زىرتشت دوشونجه لىرىنى اسلامايلە بارىشىدىرىماق دئمك دىر:

ينان چىراقلى ئىلىر؟
چىراق چىراقلى ئىلىر؟

پىلەنى ياغى ئىلىر؟
چىراق كى حىدىن يانا

داھى هر چىراق دېگىل آنجاق حىدىن ينان چىراق احتراملى سايىلىر.

گاھدان قورآن آیه‌لری بیر ترجمه کیمی فولکورو موزدا گزرنیشیر.
تانری تعالانین قورآندا بویوردوغو «لیلۃالقدر خیر» من الف شهر = قدر
گنجه‌سی مین آیدان اوستون دور، آیه‌سی بایاتیلاریمیزدا:

عاشقیق مینایه دگر	بویون منایه دگر
گون وار مین آیه دگر	ایل وار بیر گونه دگمز
	دئیه ترنم اولماقدادیر.

علی علیه السلامین دیوانیندا اولان:

(ان کان ینطق ناطقاً من فضة

فالصمت در زانه یاقوت)

مصارع‌لاری «چوخ دانیشماق گوموش اولسا آز دانیشماق
قیزیل دیر» مثیمیزده تکرار اولونور.

اسلامدان سونراکی دؤورلره گلدیکجه خلیفه‌لرین ظلم و
ستم‌لری آرتیر و هر اۇزۇن خلیفه يە با غلايياراق اليىندىن گلن ستمى يازىق
ملئه رواگۇرن والى لرین تصویرى فولکلورو موزدا بىلە گلىر:
«بوردا منم باغداددا كور خلیفه» يَا خود :

قول دئىدiler	آدیما قول دئىدiler
سوردلر حلب شاما	ياارىما قول دئىدiler

عزمي زيم تيکه - تيکه عومور گون تيکه - تيکه
 اوغول هاندا قيز شامدا عياليم تيکه - تيکه
 فولكلوروموزدا اولان تاري خيميز چاغداش عصر لره قدر گليب
 چاتير. ايراندا تباکي نهضتى ايله سىلسشن بير باياتيا دقت ائده ك:
 بو قليان كاشى قليان معركه باشى قليان
 معركه سى پوزولموش تئکور قان ياشى قليان
 آذربايجانين بؤلونمه سى ماجراسى ايله سىلسشن بير چوخ
 باياتيلاريميز وار:
 آرازى آييردىلار قوم ايله دويور دولار
 من سىندن آيرىلماز ديم ظلم ايله آيرىلدىلار
 دونياليق دئيريش لرده ايرانين روس تسخىرىنە كىچن تاري خى ايله
 سىلسشن بير باياتى:
 اورو سون بئركو ميس دى آلمانين حيرسى پيس دى
 آرانسى قارىشدىران كۈپك اوغلو انگليس دى
 و همين محارىھلر ايله سىلسشك خلقين اقتصادى معىشتىنى ده
 اۇزوندە عكس ائتدىرين بير باياتيدا بىلە گۈرۈروك:
 اى واى ننه تانك گلدى اوره گىيمە يانقى گلدى
 كىشمىش ايله چاي اىچمكدىن دىشلىرىمە سانجى گلدى
 يوخارىدا قىيد ائتدىيگىمىز مثاللارين هرە سى تارىخىمىزىن بىر

تىكەسىنە عايدىدىر و هر بىرى كىچمىشىمىزىن بىر بۇلمەسىنин
تصویرىدىر، اونلارى دقىق آراشدىرىپ بىرى - بىرىنىن آردىجا
دوزمك ايله كىچمىش تارىخىمىز گۈزمۇزون اۇنوندە جانلانا جاقدىر بىر
ايىسە فولكلورومۇزون گئىىشلى حالدا توپلانماسى و اونون اوزھرىتىندە
آراشدىرمالار آپارىلماق ايله اولاسى دىر و بىللەلىك لە بىر چوخ اوزدىن
ايراق محقق لە آيدىن بىر جوابلار دا وئىرلەجىكدىر.

شاعر دونيانيڭىدىر

(اوتاي - بوتاي شعرىمىزه بير باخىش)

ادبىيات، شعر، مدنىت و اينجه صنعت سرحد تانىمايان و سرحدلره سىغمايان بير والىقلاردىر. اوستون بير شاعر و يوكسک بير صنعتكار اۇز تورپاغىندا بوي آتىب اوتدان قىdalانسا دا اوتنون اليىندن چىخان مەھصول دونيانيڭى سايىلىر. بىز بو حقيقى حكيم فضولى، حافظ، مختومقولو فراغى، شكسپىر، بتهۇون، عزىز حاجى بىگوف، اوستاد شەھرىyar و باشقىا صنعتكارلارин ياشايىشلارىندا و ائرلەرنده گۈزۈروك.

هر صنعتکار اوْز صنعتینده اوْز مخاطب‌لری ایله دانیشیر و اونلارین روحیه‌لرین و دویغولارین نظره آلیر. مختلف صنعتکارلارین چشتیلى مخاطب‌لری اولور. بیر انسان اوْز عایله‌سینه، بیرى اوْز محله‌سینه، بیرى اوْز شهرينه، بيرى اوْز وطنينه دانیشیر، بو آرادا ائله صنعتکارلاردا اوْلور کى بوتون دونياليله دانیشیر و ائله‌لری اوْلور کى بوتون عالمى و کايباتى اوْزلىرنە مخاطب ائدير و بيرىنجى گوندن سون گونه قدر عالمه گلن انسانلار ايله دانیشیر و اوْز اثرلارин اونلارا يارادىر. تارىخىدە جىغير آچان و اوْزلىرىندە ايز قويان صنعتکارلاردا ائله بونلاردىر بىلە بير انسانلار هر تورپاقدان اولسالاردا بوتون بشرىتىكى سايلىلار چونكى اوْز اثرلرىندە صاف و سالم بشرى دویغولارى تۈن ائدىرلر.

دوغما وطن و دوغما يورد ائله بير وارلىق دير کى هېچ انسان دوغولدۇغو گون اوно سەچمير و اوْز ايستگىنە بااغلى اولمىياراق يىش كوره‌سینىن بير بوجاغىندادونياياڭئۆز آچىر آنجاق نەدن سە هemin انسان اوْز ياشايىشى بويوندا بو تورپاقدان آيسىيانمىر. آيسىيان حالدا دا او يىشىن عشقى ايله ياشايىر.

ايىدى گلک شاعره و صنعتكارا. هر شاعر و هر صنعتکار اوْز اىچرى عالمىنده اولدوغو كىيمى اوْز اثرلرىندە ده دوغما يوردوندان

آيرى دىگىل. تو تاليم لىرىيکا يازان شاعرلرى. عموم شاعرلرين اثرلىرىنده طبىعت روحو و طبىعته حصر اولونان اثرلر گۈرسىنir. ايندى گۈرەك عربستاندا، آذربايچاندا و سىپىرە ياشاييان شاعرلرين طبىعىتىنده بىردىرمى؟ بىللى دىر كى بىر اولانماز، عربستانىن طبىعىتىنده قومساللىقلار، سوسوزلوقلار، قورولوقلار و اولا بىلسە خورمالىقلار گۈرسىنir بىر حالدا كى آذربايچانىن طبىعىتى باام - باشقادىر و سىپىرىنىكى تمامىلە فرقلى يېردىر.

طبىعىتىن ائتگىسى شعردە و اينجە صنعتىدە چو خدور. آذربايچان طبىعىتى نىن گوللو - چىچكلى باغچالارى، آخان شلاللەلرى، سىلدىرىم قايالارى، بركتلى تورپاغى، اوتن بولبوللرى و... م گۈزلېكلىرى بو طبىعىتىدە بويا - باشا چاتان صنعتكارلارين اثرلىرىنده ترئىم اولور. آذربايچان موسىقى سى اوز دونيالىق شهرتىنى بلكە ده يوردو موزۇن طبىعىتىنە بورجلودور.

سياسى بۆلمەلر هېچ بىر بئىبىك صنعتكارى جىزىيان سرحدلر اىچرى سىنندە محدودلاشدىرىمىز.

دوغروسو

مندە سىغار اىكى جهان من بو جهانە سىغمازام
گوهر لامكان منم كون - مكانە سىغمازام

کیمی سوْز سُریلهین بیر شاعر یا خود اوتون تایبی بیر صنعتکار
 سیاست‌ایله بؤلۇنمۇش محدود بیر سرحدّین ایچىنە سىغارمى؟
 شاعر دونيانيتىكى دىر، دونيايىلە دانىشىر، دونيايىلە دانىشىغىندا
 ايسه اوْز دوغما يوردون ترئىم ائدیر. ايندى باخاق گۈرەك هر شاعر
 بئله‌دىرىمى؟ و هر شعر يازانا شاعر دىمك اوْلامى؟
 البتىدە كى بئله دىگىل چونكى بير چوخ شاعرلر اوْز دوغولۇقلارى
 يېشلىرين چرجىوه سىيندن اشىيگە دوشۇنمه يىرك ھمىن چرجىوه دە
 قالىپلار و باشقۇ انسانلار ايلە ايلگى لرى او لمىياراق او نلار ايلە علاقە
 ساخلايانما يېپلار. بئله بير شاعرلرین شهرت لرى ايسه اوْز كىندرلى يا
 خود شهرلىرىندن اشىيگە چىخما يىپ چونكى باشقۇ يېشلى لر او نلارىن
 ائرلرین او خويياراق او ائرلرده اوْز دويغۇلارى و دوشۇنجه لرىنە او يغۇن
 بير سوْز گۈرمە يېپلر.

بو مسأله‌نىن بير او زودور. شعره و صنعته تأثير قويان باشقۇ بير
 عامل مذهب، ايتام، سياسى و تارىخى شراييط دىر. هر شاعر اوْز
 تورپاغىندان قىidalاندىغى كىمى اوْز طاي fasى و اوْز يوردونون
 ايسانلارىندان، دوشۇنجه لرىندن، تارىخى حادىھلرىندن و دۆوران
 سورن حاكمىن سياستىندن دە ائتگى لىنir. مثال ايجون نظامى گنجوى
 اوْز لىلى - مجنون پۇئىاسىنین فارسجا يازىلدىغىنین سىبىن او زامانكى

حاکمین اوナ يازديغى مكتوبوندان آچيقلايير، حكيم فضولي نين حديقة السعدا اثرى ايسه تماميله مذهبى دوشونجه داشى يير.

بو مقدمه ايله آذربايجانين چاغداش ادبياتينا بير اشاره ميز اولور. آذربايغان اوزون ايل لردن برى واحد بير تورپاق كىمى ياسامىشدير. سياستين اللرى بو واحد تورپاغى گولستان و توركمىن چاي مقاوله لرى ايله آرادان بۇلدولر واحد بير خلق اىكى مختلف سياستين حاكميتىنه قاتىلدى. شمال آذربايغان چار امپرياسينا داخل اولدو جنوبى آذربايغان ايسه اولدوغو كىمى ايران چرچيوه سينده ياشادى. بو آيريليق شاعرلريميز و ضيالى لاريميزين دوشونجهلىرىن آييرمادى و اونلار اولدن ده اولدوقلارى كىمى بير - بيرلىكين مسئله لرى ايله ماراقلاندىلار. بو سۇزومون ثبتوна مختلف متفكرلريميزدن مىرزه على اكابر صابرين آدينا قناعت ائديرم. هاما يابدين اولدوغو كىمى مىرزه على اكابر صابرين ائتگى سى ايرانين مشروطه حرкатينا بير قۇشوندان آز اولمامىشدير.

آذربايغان ادبياتينا درين باخيليرسا بىز اوتاي - بوتاي مسئله سينى جىيت لە ۱۹۲۰ - جى ايل لردن سونرا گۈرۈوك. كمونىست پارتىاسى اۇز سرحدلىرىنى تمامىلە باغلاياراق شعرلرى، صنعتلرى و دوشونجه لرى ده بو سرحدلره سىغيشىدېرماق اىستەدى.

دوشونجه‌لری سرحد گؤتورمهین صنعتکارلارین ايسه ۱۹۳۷ - جى
 ايلده باش وئرن حادىھەلر كيمى طالع لرى اولدو.
 كمونىست پارتىاسى ايله چاغداش ايراندا بېلۇرى لر حكومتى ايش اوسته گلدى. بو رئىسمىسى شۇونىستى تفکىرلر داشى يېرىدى و بىتلەلىك لە سىاسى شرایطىن آسىلى اولاق ادبىياتىمىزدا بىر آيرىلىق ياراندى. گونئى آذربايغاندا دىل، قوزئى آذربايغاندا ايسه مذهب ياساقلىقى شاعرلىرىمىزدە مختلف عكس صدالار ياراتدى. نىچە نىليل دوام ائدىن بو شرایط قوزئى آذربايغان شاعرلرىن چوخ گوندەلىك موضوععالرا سوق ائتىدى. بو شاعرلىرىمىزىن شعرلىرىنده مذهبى آنلاملار عمومىتىدە اۇز يىشىلرىن وطن موضوعوسونا وئردىلر. وطن سئورلىك و تورپاغا باغلى ليق بو شاعرلىرىمىزدە اصلى موضوععالدان يېرى اولدو. "وطن عشقى" كيمى شعر توپلولارى اورتايما چىخدى.
 گونئى آذربايغان شعرىنده ايسه شاعرلر عمومىتىدە دىل ياساقلىغينا قارشى چىخىدىلار و جنوب شعرىنده تمل موضوععالدان يېرى دىل مسالەسى اولدو و بو مسالە يە توخونمايان شاعر چوخ آزدىر. عرفان عالمى غريبە يېر عالمدىر اوندا شاهايىلە گدا، يوخسۇل ايله وارلى، آغ ايله قارا بېرىدىر. عرفان كۈنۈللىر عالمى دىر. عارف اولان كىمسە اورەك يولوايلە حقىقە و دىمك تانرى تعالىيا قوروشماق

ایسته بير. شرق ادبياتيندا عرفانين الفاسيين يازان شيخ محمود شبستری او لموشدور. شيخ محمود اوز "گلشن راز" آدلی اثرинده عرفان اصطلاحلارين، صوفوچيليق عالمينده و شعرینده ايشلنن قاش، گؤز، بوخاق، ساج و بو كيمى سؤزلرین معناسين آچيقلايير و اونلاري ساده جهه ايکى ايستكلى آراسيندا اولان سؤزلر دگيل اونلاردا گيزلن سيررلرى و اونلارين توسيطوايسله دئيلن عرفاني آنلاملارى قيمتلندىريز. بو، ايکى ايستكلى آراسيندا اولان سئورگىنى بوعماق معناسيندا دگيل. همين معنانى حكيم فضولي گۈزى ايفا ائتمىشدى.

اى نىشە حوسنو عشقە تائىر قىلان

عشق ايله بناي كۈونو تعمير قىلان

ليلى سر زولفونو گرە گير قىلان

مجنون حزىن بويتنا زنجير قىلان

توسام طلب حقيقته راه مجاز

افسانه يهانهسى ايله عرض ائتسىم راز

يلى سببى ايله وصفين ائتسىم آغاز

مجنون ديلى ايله ائتسىم اظهار نياز

فضولي يه گۈرە ليلى و مجنون وارليقلارى مجاز يعنى حقيقى

اولمایان بیر وارلیقلاردیر آنجاق بو مجاز واسطه‌سی ایله چو خلو
 حقیقت‌لر دئیله بیلر و دئمک بو عشق و ایستک حقیقت عالمینه یول
 تاپماق ایجون بیر پلله سایلیر و نردیوانسیز داما چیخماق چتین دیر.
 همین گرچگی حکیم هیدجی ده "مجازی توت قاباغا تا تاپان
 حقیقته یول" دئیه رک بیر داما دامغالامیشدی. بیزیم ان بژیوک
 شاعرلریمیز عرفان عالمی ایله باغلی شاعرلریمیز اولوبلار. اونلار
 ظاهرده قاشا، گؤزه، تنه شعر دئسلر ده اونلارین واسطه‌سی ایله
 اوستون بیر دوشونجه‌لری یتیرمک ایسته بیلر. عمادالدین نسیمی،
 شاه اسماعیل ختایی، محمد فضولی، صائب تبریزی، ملا پناه واقف،
 ملا ولی ودادی، سید عظیم شیروانی، میرزه علی اکبر صابر، حکیم
 هیدجی، ابوالقاسم نباتی، حاج رضا صراف و اوستاد شهریار عرفان
 عالمیندن خبردار شاعرلریمیزین سیراسیندا دایانیرلار. عرفان
 عالمی ایسه مذهب ایله باغلی دیر. عرفانچی و عارف نهایتده تانریا
 قوووشور.

بیزیم بو جهتدن ده اوتای - بوتای شعریمیزده بیر اوچروم
 یارانیب. شمال آذربایجاندا ۷۰ ایل عُمور سورن کمونیست پارتیاسی
 دینسیزیلیگی تبلیغ ائتدیگینه گؤره طبیعی دیر کی عرفان عالمین قبول
 ائندنمزدی و بونا گئرهدیر کی خصوصیله پارتیا شاعرلری او عالمدن

آشاغى يىتىپ و آنچاق گوندەلىك موضوعلار ايله مشغول اولدولار.
اونلارين شعرلىرىنده گلن عشق، سماوى و اىلاھى بىر عشق دېگىل
سادەجه بىر خىابان عشقى اولدۇ و شمال آذربايجان شعرىنده عرفان
روحو گىتدىكجه ضعيفلەدى. بو بىر حالدادىر كى جنوب شعرىمېزدە
عرفان روحو آز - چوخ ھله دە ياشايىر.

بو سىاسى شراييطين ادبىياتىمiza اولان انتگىسى سون ايل لر ھمين
سىاسى شراييطين دېگىشىلمەسى ايله قالدىرىلەمىش كىمىدىر، ايراندا
پەھلوى لر رژىمى قوزئى آذربايغاندا ايسە كمونىست پارتىاسىنин
دئورىلەمىسى شراياطى دېگىشىلدىر. بو ايسە ادبىياتىمiza يىشى بىر تأثير
قويمالى دىر. من جە بىر تأثير بىرىنچى آددىمدا عرفان و دىل مسالەسى
ايله باغلى دىر. قوزئى آذربايغاندا اوزون ايل لر بويو عرفان، گونئى
آذربايغاندا ايسە دىل مكتبلىرى باغلى اولموشدور، بوناڭۈرە دە
يۇخارى آذربايجان شعرىنده عرفان، آشاغى آذربايجان شعرىنده ايسە
دىل ضعيفلەمىشدى بونونلا دا قوزئى شاعرلىرى چوخ تورپاگىم -
تورپاگىم، گونئى شاعرلىرى ايسە چوخ دىلىم - دىلىم دېمىشدىلر.
بىلەلىك لە دە يارانمىش بو ايکى چئشىت ادبىيات بىرى - بىرىنە
ياخىتلالشمالى و بىرى - بىرىن بوتۇولتەمەلى دىر. قوزئى آذربايغاندا
اوزون ايل لردن بىرى اولان آناندىللى مكتبلىرى گونئىدە، گونئىدە اولان

اوشودوم ھا اوشودوم

فولكلوروموزون ۷ هجالى بى قوشماجاسىن دفعەلرلە ئىشىدىپ ياخود ئۆزۈمۈز دئىىب و ئىشىتىرىمىشىك آنجاق آز اولوبىدور كى اوئۇن معناسىنىدا و فلسفةسىنە دەققىت يېتىرىپ اوئۇن درىنلىگىنە گىندەك . بى قوشماجادا فولكلوروموزون آىرى ساھەلرىنە دە كۈلگە سالاراق مسئالە بىزىم فولكلوروموزون آىرى ساھەلرىنە دە كۈلگە سالاراق فولكلوروموزو دقىق و علمى شكىلده تدقىق و آراشدیرمانى بىزىدەن طلب ئەندير (خصوصىلە جنوب آذربايجان فولكلورو) .

يۇخارىدا آدى چىكىلن قوشماجا بىر شىچە باخىمىدان دقتە لايق دىر.

۱ - لغت باخىمىندان

۲ - قوشماجادا اولان پىام و اوئۇن ياراندىغى تارىخى و اجتماعى

شرایط.

۳ - صنعت باخیمیندان .

بو ائل قوشماجاسینین مختلف روایتلری (واریاتلاری) واردیر. اونلاردان بیرین (قوشاچای روایتینی) گتیرمکله اوనون اوستوننده بحث آپاراجاغیق (بونو خاطرلاماقلاکی بیزیم، فولکلوروموزو دگیشمنگه، اونا ال آپاریب اوندا اصلاحات ائدیب یا خود اونداکی معنالارین بیلمەدیگیمیز کلمەلری دگیشیب يئىرلىنه آیرى کلمەلر قویماغیمیز حقلی دگیل. فولکلور نسیل لرین تجریبهسى دیر. اونو بیزیم الیمیزه چاتان کیمی گلن نسیل لره چاتدیرمالى بىق).

اوشودم ھا اوشودوم	داغدان آلما دوشودوم
آلماجیغیمی آلدیلار	منى یولا سالدىلار
من یولومنان بىنزارام	درین قوبۇ بشش كىچى
درچ قازاندا قابىنار	هانى بونون اركىجى
قارچ قازاندا قابىنار	قىنبر يانىندا اوينار
قىنبر گىتىدى اودونا	قاراغى باتدى بودونا
قاراغى دگیل قمىشدى	بشش بارماقى گوموشدو
گوموشو وئردىم تاتا	تات منه دارى وئردى
دارىنى سېدىم قوشما	قوش منه قاناد وئردى

قانادلاندىم اوچـماغا حق قابىسىن آچـماغا
 حق قاپىسى كلىدى دوه گـىلان يـولوندا
 كـىلىد دوه بـىرىنـوندا دوه گـىلان يـولوندا
 گـىلان يـولو سـر بـه سـر ايـچـينـدـه مـىـمـونـگـزـر
 مـىـمـونـونـ بالـالـارـى
 منـى گـۇـرـدوـ آـغـلاـدىـ توـماـنـىـناـ قـيـغـلاـدىـ
 توـماـنـىـ بـئـلـوكـ بـئـلـوكـ قـورـبـاغـ دـىـكـ دـىـكـ
 قـورـبـاغـانـىـ حـاـخـلـادـىـمـ حـسـنـ بـگـهـ سـاـخـلـادـىـمـ
 حـسـنـ بـگـىـنـ نـهـيـيـ وـارـ گـئـيـهـ گـىـنـدـنـ آـتـىـ وـارـ
 گـئـىـ مـىـنـجـىـقـلىـ اـيـتـىـ وـارـ اـنـسوـنـدـهـ بـىـرـ لـوـتـوـ وـارـ
 الـىـ باـتـماـنـ اـتـىـ وـارـ.

۱ - لـغـتـ باـخـيمـينـدانـ: بـوـ قـوشـماـجاـداـ بـىـرـ نـچـەـ دـقـتـهـ لـايـقـ لـغـتـ
 وـارـدـىـرـ.

دوـشـوـدـومـ (دوـشـوـمـكـ - دوـشـوـرـمـكـ): گـاـهـداـنـ فـولـكـلـورـ
 يـيـغاـنـلـارـ يـيـمىـزـ بـوـ فـعـلـىـ (داـشـىـدـىـمـ) يـازـسـالـارـ دـاـ اوـنـونـ دـوـزـگـونـوـ
 (دوـشـوـدـومـ) اوـلمـالـىـ دـىـرـ بـئـلـهـ لـىـكـ لـىـكـ اوـشـوـدـومـ اـيـلـهـ دـوـشـوـدـومـ چـوـخـ گـوـزـلـ
 التـزاـمـلـىـ قـافـىـهـ اوـلـورـلـارـ هـاـ بـئـلـهـ دـاشـىـدـىـمـ، «دوـشـوـدـومـ» دـاشـيانـ معـنـانـىـ
 دـاشـىـمـىـرـ.

اما «دوشودوم»ون معناسی: متوجه «دوشومک» یېغماق و بیغیشیدیر ماق معناسی و تریر باشقان نمونه‌لره باخساق همین معناني آلا بیلریک: دیلمیزدە «بیش دوش ائله مک» کیمی مرکب بیر فعل ایشلنیر (فلانکسین بیش - دوشو خوشدور) بورادا بیشیرمک نظرده‌دیر و اوست اوسته «سلقه - سهمان» معناسی و تریر. یعنی فلانکسین سلقه - سهمانی خوشدور دئمک خوش بیشیرر خوش دا دوشورور (بیغیشیدیرر) ها بئله باغلار بیمیزدا اوZoom درمکده سبددن خیردا سله‌دن بئیوک بیر قابلار ایشلنیر. بو قابلارا «دووشی» دئیلر. دووشی ياخود «دوشو» فعلدن دوزه‌لن بیر اسم‌دیر و قانالاردان اوZoom لری بیغیب بیر یئره توپلاماغا بیر وسیله‌دیر. (باتمیش قولاغیم گۇر نه دوشورمکده‌دی داری - شهریار)

آلماجیق: «جیق» آیرى يېزىلدە اولدوغو کیمی بورادا دا کیچىلتەمە اکى دیر (پسوند تصغیر) و آلماجیق خیردا آلمادئمک دیر.

بئزاو: فارسجادا بیزار دئیلەن بو سۆز اصلیندە توركجه اولمالى و بئزىمك كۈكوندن آيسىريلمالى دير. (بئزار: بئزمىش، جاناڭلىمىش، بىخىميش)

اركچ: سورونون قاباغىندا گىندىن اركىچى اولدوغۇ احتمال ائدىلەر یعنى كىچىلىرىن ارى و قوجاغنى.

قارغى: بىو قارغىنى بىير پارا وارىاتلاردا ياخود يازىلى شكىل لرده قارغا يازىپلار و دئىپلر. او دوزگون دگىل قارغى قمىشىدن خىردا قىندىرقادان بئىوڭ شىخ يېئرلرده گۇئىرن بىر اوتدور. آغاچلى داملارى باسىدىرلاندا آغاچىن اوستونىن پىرى، پىرىدىنин اوستونىن حصىر، حصىرىن اوستونىن قارغى ياخود قىندىرقا، قارغىنىن اوستونىن مالات، مالاتىن اوستونىن سوقاچىندا چىكىلر. قارغى اولدوچجا قمىشىدن اينجە و خىردادىر.

بارماق: دنه، عدد و ساي معناسىندادىر (بىش بارماق: بىش عدد،

(بىش دنه)

تات: عربلار غير عربه عجم دئىدىكلىرى كىيمى توركلىر ده غير توركە تات دئىپلر. تات اسگى چاغلاردا مثبت معنا داشىدېغىنا رغماً (باشسىز بۇرك اولماز تاتسىز تورك اولماز - ديوان لغات الترك)^(۱) سونزالار منفى معنا داشىيىدىر. و يابانچى، يىگانه، مهاجم، آلچاق و بو كىمى معنالار و ئىرىدى (گىشت، تاتىن بىرى تات = دئىيم) تاجىك اصلينde تات جىك و توركلىرىن اونلارا و ئىرىدىكلىرى آددىر.

۱ - البتىدە بورادا گلن تات، داد و لذت معناسى دا و تزير و بو معنا حقىقتە ياخىن

نظرة گلىر.

۲ - قوشماجانین شرحی و اوونون یاراندیغی زامانین تاریخی و اجتماعی شرایطی: قوشماجانین متنیندن اوونون منفی معنا داشیان تاتلارین حکومت لری زامانندا قوشولدوغو نظره گلیر و تاتلار ائل لری آج ساخلایان زامانلاردا ائللی لرین بیری (قوشماجانی قوشان = مطلق ائل) آج يالاوج کن اوشودوگو حالدا داغدان آلمـا دوشورور (بیغیر)، اوشونمك قورخو معناسی دا وئـه بـیـلـرـ يـعـنـی قورخـا - قورخـا و اوشونـه - اوشونـه داغدان آلمـا يـيـغـيرـ (داشـیدـيمـ اوـلدـوغـوـ حالـداـ حـامـبـالـليـقـ معناسـىـ وـئـرـهـ جـكـ دـيرـ يـعـنـی آـلمـالـارـينـ يـشـرـدـهـ قالـانـلـارـينـ يـيـغـيرـ) تـالـانـچـىـ لـارـ اوـنـونـ آـلمـالـارـينـ حتـىـ سـوـنـرـنـجوـ آـلمـاجـيـغـيـنـىـ دـاـ اليـنـدـنـ آـلـىـ اوـنـوـ الىـ بوـشـ يـولاـ سـالـىـلـارـ. بـورـادـاـ «آـلمـاـ» آـلمـاقـ كـۈـكـونـدـنـ دـهـ اوـلـاـ بـیـلـرـ وـ دـاغـدانـ آـلمـاـ يـعـنـی دـاغـدانـ آـلـىـنـانـ وـ دـاغـدانـ آـلـىـنـمـىـشـ هـرـ قـازـانـجـ وـ مـنـفـعـتـ. بـئـلهـلىـكـ لـهـ دـوـشـومـكـدـنـ يـورـولـانـ وـ بوـ يـولـدانـ بـئـزـنـ شـخـصـ آـلمـالـارـىـ گـىـزـلـتـمـگـهـ يـاخـودـ تـالـانـچـىـ لـارـ اوـنـاـ سـالـماـغاـ يـاـ هـرـ باـشـقاـ نـيـتـهـ بـيرـ قـويـوـ قـازـىـرـ. بوـ قـويـوـدـانـ منـظـورـ ظـالـمـلـرـىـ تـختـدـنـ سـالـماـغاـ بـيرـ طـرـحـ وـ بـيرـ بـرـنـامـهـ منـظـورـ اوـلـاـ بـیـلـرـ. (قـويـوـ يـعـنـی گـۈـزـلـرـدـنـ اوـزـاقـ گـىـزـلـىـ بـيرـ تـشـكـيـلاتـ) بوـ طـرـحـينـ باـشـيناـ بـئـشـ نـفـرـ يـيـغـيلـirـ (بـئـشـ كـىـنـچـىـ) اـخـتـنـاـقـ شـرـايـطـيـنـدـهـ اـيـزـ قـويـمـامـاقـ اـيـچـونـ شـخـصـ يـئـرـيـهـ كـىـنـچـىـ وـ رـهـبـرـ يـئـرـيـهـ اـرـكـجـ اـيـشـلـنـيـبـدـirـ.

بو بىش نفرە رەھىرىلىك ائدن و اونلارىن اۇن سىراسىندا بىر شخص يو خدور (هانى بونون اركچى) قاباقكى اركجىن باشى كسىلىپ و قازاندا قايناتماق دا دير. بو شۋايىطە او مودىگله جك نسلە دير. قىبر گله جك نسلين سمبولو كىمى دير ارکح قازاندا قايناتىغى حالدا قىبر اونون يانىندادير و بو جرىيانلارى گۈرور. آنجاق قىبىرى دە دېتىچ او تۇرماغا و دوزگۇن دوشۇننمە قويىمۇرلار و اونو اركجىن اتى اولان قازانى قايناتماق اىچجون او دون داشىماغاڭۇزىندرىرلر. قىبىر گىثدىر او دون و او دون داشىماقا دا يكىن قارغى باتىر بودونا و بو قارغى دا يوخ قارغى دان داها بئۇيوك اولان قىميش دير. بو قمىشىن باشقا بىر معنا دا آلماق او لار او دا ئىليمىز دە ايشلنن «قىميش قويىماق» كىنайىسى دير. و بورادا تاتلارىن قمىش قويىماقى منظور او لا بىيلر. بورادا قمىشىن اۆزۈ دە معنا و ئىرپ يوردو موزۇن بو بول قمىشلىرىنىڭ بىش بارماقى (عدد) گوموش چىخىر (وطىنин طبىعتى ظالىم دېگىل، او اۆز او غلۇنا گوموش پايدى دا و ئىرپ) سەتملىرىنى آزالىماق ياخود او زلىرىنە بىر تىكە چۈرەك آلماق اىچجون بو گوموشو تاتا و ئىرپلر. تات ايسە گوموشون مقابىلىنده اونلارا آنجاق دارى و ئىرپ (دارى خىردىلىق، او جوزلىق و نارىنىلىق و دىگرسىزلىك سمبولو كىمى تمثىل اولۇنور) و گوموشو آلىپ دارى و ئىرمك استئمارىن دقىق معناسى دير. دارىنى سېر قوشما، قوش

طیعتین سمبولودور طبیعت یئنە ده کوتله‌ایله‌دیر و اوْز خاصیتین دگیشمە بیدیر. دارینین مقابلیتىدە اونا قاناد وئر قانادلانىر اوچماغا، حق قاپىسین آجماغا، حق قاپىسى باغلى دیر، اونون آچارى دوه بويونندا دوه ايسە گیلان يولوندادىر. دوهدن منظور یئنە ده ائلين روزىسىنى حکومتلىرىن سارايىلارينا داشيان دوه قاتارى و کاروانىدیر و بو کاروان وطندىن چوخ اوزاقلاشىپ گیلان و باشقۇ روايتلىرde شيروان ياخود ميلان حکومت مرکزىتىن يېلو اوستوندەدیر و جىنگلى بىر منطقەدە اولدوغۇناڭورە يوللاريندا مىمۇن گۇرسىنir مىمۇنون بالالارى اوچماغا قانادلانان و گیلانا قدر حق قاپىسین آجماغا (اوْز حقىسى آلماغا) گىندىن بو قوشۇ (كاروانىن دالىنجا گىندىن اىگىدى) گۇردوکلىرى زامان آغلايىرلار يعنى اونلار دا تالانچى لارين ظلمونىن شكایتلىرى و هىچ بىر ايش اللىرىنىن گلمەدىگى حالدا آنجاق تومانلارينا قىغلايىرلار. بو قوش اونلارين تومانلارينا باخديغى زامان اونلارين بۇلوك - بۇلوك يعنى تىكە - تىكە و چوخ ياماقلى اولدوقلارين گۇرور بو ايسە اورانىن خلقى نىن داها فلاكتىدە ياشادىغىنى گۇستىر. حتى قورباغانلار دا بو فلاكتىدە ساغ جان قورتارما يىپلار و ئالملىرىن اوخلارى اىله دىلە - دلىك اولوبىلار (بىر قازانچ وئرمەدىكلىرىنە گۇرە. چون قورباغان ظاهردە قازانچ وئرن و فايدالى بىر موجود دگىل) قورباغانى (او يازىق كوتله‌نىن

بىرين) حاخلاير و يازيقلىغىنى گۇسترمك اىچون حسن بگە ساخلاير و بورادا حسن بگە حکومتىن نمايندەسى و ياردىمچىسى كىمىي صحنه دە ظاهر اولىر، ائل لر بى سونسوز فلاكتىدە اولدوقلارى حالدا حسن بگىن گۈزى يېرىتىمگە و يازيق كوتلەنى ازمىگە موفە پىئىپ شىشىن آرتىق، ئىلمونو يېرىتىمگە و يازيق كوتلەنى ازمىگە موفە پىئىپ شىشىن اللى باتمان آغىرلىغىندا بىر لوتوسو وار.

نهايىتىدە بى قناعته گلىب چىخىرىق كى قوشماجا تارىخىمизىن كدرلى و جمعىتىمizin ان آغىر و لاب فلاكتلى ياشادىغى بىر زامانىندا قوشلوب و او دۇرۇن اجتماعى شراپطىنин چوخ يېجام و خلاصە شكىلde تصويره چىن گۆزىل بىر نمونەسى دىر. بى هانسى تارىخى مىرحلەدىر؟ و هانسى حکومتدىرى بىزە دقىق بىللى دېگىل آنجاق بابكلىرى اولدوروب ياخود تىسمىلىرى سويدوران و بوجوغوتلۇ بىر شراپط يارادان حکومتلىرى زامانىندا اولدوغۇ احتمال اندىليلر.

۳ - صنعت باخيمىنдан: طبىعى اولدوغۇ كىمىي يازىلى

ادياتىمizdan فرقلى اوЛАراق بى قوشماجانىن هر مصارعسى بىياتى لار كىمى ۷ هىجادان تشکىيل تايىپ و بىر چوخ حصەسى مىشۇي دىر. فولكلورا مخصوص اولان چوخ سادە و هامى باشا دوشن بىر دىلده قوشلوب دور قايفەلىرى دە چوخ سادە و طبىعى، وزنى آخىجى، هر نوع

ساختاکارلیقدان اوzac و سونونا قدر دینله ییجی نی بند ائلهین و ساخلايان اعجازکار بير فورماسى وار. ايلك قافيه لرى التزاملى دير: «اوشودوم - دوشودوم»، «آلدىلار - سالدىلار»، «بىزارام - قازارام» و بو قافيه علميندە قافيه لرىن ان گۈزەلی دير.

مخرج لرى بيرى - بيرىنه ياخين اولان حرفلر يا خود قالىن و اينجه مصوتلر و بيرى - بيرىنه ياخين مصوتلر يازىلى ادبىاتيمىزدا بو سون واختىلار قافيه اولماق مجوّزى آلصالار داشفاهى ادبىاتيمىزدا چو خدان برى ايشلىرىمىشلر «بىش كىچى - اركچى»، «بوپوندا - يولوندا»، «قىمىشدى - گوموشدو»، «بېلوك - دلىك» و ... قوشماجادا بير زنجير كىمى هر بىشىتىدە گلن بير سۆز سونكوبىتىن باشىندا بير داها تكرار اولوبىدور بىرىنچى بىشىتىدە گلن آلما اىكىنچى بىتىن باشىندا گللىپ و اىكىنچى بىشىتىدە اولان يول اوچونجو بىشىتىدە تكرار اولوب و ...

او مود ائدىرم دىلىچى لرىمىز، فولكلورچولارىمىز و تارىخچى لرىمىزىن آرتىق تدقىق - تحقيق لرى ايله فولكلوروموزون خصوصىلە جنوب فولكلوروموزون اينجه لىكلىرى و اوんだ اولان گىزلى معنالارى و اثرين يارانان دقىق تارىخى داها آرتىق اوze چىخسىن .

نوروز يوخسا اوغوز؟

نوروز بايرامى ائل لريميزين آراسىندا اسگى زامانلارин يادگارى اوЛАراق هله ده دوام ائتمىكدهدىر. بو بايرام طبىعتىن جانلانىمىسى و چۈز - چىتىن يېنىدىن دىرىلمەسى ايله علاقەداردىر و بونۇنلا اوىغۇن ائل آراسىندا مختلف دېلىر و رسملىر يارانىدىر. طبىعت جانلانىرسا و اۆز دونۇن دگىشىرسە ائل لريميز ده بو بايرامادا اۆز دونالارين دگىشىرلىر و كىچىكلى - بۇ يوكلو تزه پالتار گىشىرلىر و اۆزلىرىن طبىعت ايله اوىغۇن ائدىرلىر. آذربايجان و عموم حالدا تورك ائل لىرىنىن بو دون دگىشىمەلىرى

یالنیز پالتاردا دگیل اونلارین معنویاتیندا دا اوزون گؤستریر و دئمک قیلەلریمیز هم جسمی هم ده معنوی پالتارلارین دگیشیرلر و بوتون داورانشلاریندا بو بايرامین تأثیری آيدین گۇرونور.

بايرامدا كوسولولر بارىشىر. اوzacق دوشن لر يادا دوشور و كىن - كدورت لر گۇتۇرولور و بو معنوی پالتارين دگىشىمكىنە بىر ئاظاهر دور.

بايرامدا بۇيوك لر ايلە گۇروشمك واجب سايىلىر بو ايسە ائل لریمیزىن آراسىندا بۇيوك لره اولان حۇرمەتىن قابارىق بىر ئاظاهرودور. اسگى تورك ائل لرى آنجاق قوجالار و آغ ساققاللارين رائىي و نظرى ايلە اداره اولۇنارميش .

تارىخى و جغرافى جهتدن باخىليرسا طبىعت ايلە علاقدار ايل بايرامى ياخود نوروز بايرامى بوتون تورك ائل لريتىن آراسىندا مختلف مراسم لر ايلە كىچىرىلىدىر و كىچىرىلىر. ايندى گۇرەك نەدن اونون آدى فارسجادىر؟ نوروز يىنى گون دئمکدىر و فارس اساطيرينە گۇرە بو بايرام جمშيد شاهىن آذربايغاندا اولان سفرى زامانى يارانىدىر و ھمین فارس اسطورەسىنده ده بو بايرامين آذربايغاندا ياراندىيغينا دامغا وورولور و تأيىد اولور. پس نىچە اوЛАر كى آذربايغاندا و تورك ائل لريتىنە يارانان بىر بايرامين آدى فارسجا اولا؟

بورادا تورك اساطيرينە باخما غىيمىز گرگىر: تورك و آذربايغان

اساطیرینده نوروز بايرامي دگيل اوغوز بايرامي گئورسنيز و بو بايرام
آذربايجان توركلىريين افسانه‌لره قوووشموش و پيغمبر لشميش اولو
حڪمدارى اوغوز اوغلونون يادگاري كيمى قيمتلنير.

آذربايغان اساطيرينده اوغوز اوغلونون بايرامي مطرح اولور و
اوغوز اوغلو بوگون آغىر و اوزون بير قىشدان قورتولور و بو
قورتولماقدا اونا بركتلر اوز گتىرىر و اوغوز اوغلو بو بركتلرى و
خىيرلىرى خاطرلاتماق اىچون يىمك - اىجمك و ئىر و چال - چاغىر
يولا سالىر او گوندۇن اوغوز طايفالارى همین گونو خاطرلايرلار و بو
گونون اوغوز بايرامي اولدوغو بورادان يارانىر. سونرالار قونشو ملتلر
و او جملەدن فارس خلقى (و فارس اساطيرىنه باخساق جمشيد شاه
آذربايجانا گلرک) اوغوز ائلىلىريين بو بايرامىن گئورور، بىكىر و اوز
خلقى آراسينا آپساراراق اونو اوز دىليلىه اوىغۇن اولاراق نوروز
آدلاندىرىر.^(۱)

۱ - اوغوز اوغلونون ماجراسىن ايل آخرى چىرىشنىلر كتابى - صحيفە ۵۷ آذر
نشر - باكى ۱۹۹۳ ده اوخوييا بىلرسىنيز.

فضولی شعریندہ شعر و شاعر

آبری ساحه‌لرده اولدوغو کیمی شعر ساحه‌سیندہ ده چوخ
 اسگی بیر تاریخه مالک اولان یوردموز، اوزون ایللردن بری اوژوندە
 زنگین شاعرلی بازان مختلف شاعرلر بسله بیب و بو شاعرلر هره سی اوز
 موقعیندەن دونیانی، یاشایشی، گۆزلیگی و انسانی دویغولاری
 اینجى لر کیمی ساپا دوزوب اوز دیوانلاریندا بیزیم الیمیزه چاتدیریبلار
 آنجاق بوتون بو شاعرلر آراسیندا مولانا محمد فضولی نین سیماسی
 گونش کیمی پارلایر و اونو بیر چوخ شاعرلریمیزله توتوشدورماق
 جرأتین بیزدن آلیر.

بیز شاعر و شعر باره سیندە دانیشماق ایسته دیگیمیز زامان و
 "شعر نه دیر؟" و "شاعر کیمی دیر؟" سؤالارینا چاواب آختاردیغیمیز
 زامان شاعرلریمیزه و ادیبلریمیزه مراجعت ائتمەلی يك آنجاق بو،
 ایشى داها دا چتىن لشدیریر، او ناگئوره کى شاعرلریمیزین و
 ادیبلریمیزین سايى قدر "شعر" معناسى وار و هر کس شعری اوز
 موقعیندەن تعریف ائدیب و اوز دوشونجه لرینه اویغۇن معتالاندیریب و
 دئىه بىلرىك هلە ده شعر باره سیندە ھامىنین طرفیندەن قبول ائدىلن بیر
 معنا الیمیزدە يو خدور.

بىز ايسه بى مقالەدە داھى شاعرىمېز حكيم فضولى نىن شعر و
شاعر بارەسىنە اولان دوشونجەلىرىندن بىر نىچەسىنە اشارەمېز
اولاچاق :

شعر بىر معشوق دور حسن عبارت زبورى
جان و دلدىن نازىنەن محبوب لر عاشقلىرى
حكيم فضولى بىر چوخلارى كىمى شاعر اىچۇن ذاتى بىر
استعدادا مالك اولماگى قبول ائدىر و شعرى آللادە تعالا طرفىندن بىر
لطف و كرامات سايير:

زەن صانع كە لوح جانە كىلە حسن توفيقى
ازىزلىن اقتضاي نظم جان پرور رقم قىلىميش
كمال شعر كىسى ممکن اولماز اولمادان اوندان
أونا مەنت كە طبع نظم لطف ائتمىش كرم قىلىميش
آنچاق او شاعرلىك استعدادينا مالك اولماياراق كله - كؤتور
نظم لر يازانلارى شىدتلى قىنايير:

بى نصىب اولسون نعيم خلدەن اول زشت كىم
ساملايم لهجهسى موزونى ناموزون ائدر
تىشە لفظى بىتاي نظمى وىران ائيلەيىب
سست گفتاري فصاحت اھلىنى مغبۇن ائدر

داهی شاعریمیز نعمت‌لر ایچینده غرق اولوب عیش و نوش ایله
گذران کچیریب بعضاده شعر یازانلاری شاعر تانیمایر:
نمی‌بخشد سخن را ذوق، عیش و عشرت و راحت
سخن کز محنث و اندوه و غم خیزد اثر دارد
ها بئله او، شعرین ظاهرين بوخ معناسين نظرده توتور و اصبل
شعری ظاهری بزکلرده و مختلف صنعتلری تانیماقدا و ایشلتمنکده
دگیل درین معناalarاما لک او لماقدا تانی بیر:
الا ای آنکه زیب شاهدگفتار می‌بندی
خدا را از لباس معرفت مگذار عریانش
مشو قانع به صوت و حرف، کسب فیض معنی کن
که داود از نبوت می‌کند دعوی نه ز الحانش

ای که از جهل مقید شده‌ای برصورت
این صفت در روش اهل خرد بی معنی است
هر که شد واله صورت به هوای دل خود
هیچگه ملتفت معرفت معنی نیست
هست طفلى که به تعلیم معلم زکتاب
خواند خط لیک ندانست که مضمونش چیست

آنچاق بو معنالارا دقت يئتىرىمك ده شعرى تاپماجا شكلىنه
سالماق معناسىندا دگىل. شعر اولدوچجا درين معنالى عين حالدا ساده
اولمالى و دينله ينى مشكله سالمامالى دير:
ابهام در معانى و اغلاق در كلام

كار اكابر علمائى زمانه است

تاب عذاب فكر ندارند دلبران

مرغوب دلبران غزل عاشقانه است

حكيم فضولي شاعرلرى تقليىدىن اوساندىرىر و اوئلارا اۆزلىرىنه
مخصوص سېك و اوسلوب قازانماگى تاپشىرىر و مقلد شاعرلرى
ساتира آتشىنە توپور:
مدعى ائيلر منه تقليىد نظم و نثرده

ليك نامربوط الفاظ و مكدر ذاتى وار

پهلوانلار بادپالر سكردندە هر يانا

طقى هم جولان اىدر اما آغاچدان آتى وار

فضولي جه شاعر گرك شاعر اولا، هر طرفه بير باش اوزادىب
گاهдан دا شعر يازانلار موفق شاعر اولا يىلمزلر:
خردمىدى كه دايىم عالم علم ايچره سئير ائيلر
اسالىب فستون شعردن البسته غافل دير

مذاق شعر هم بیر اوزگه عالمدیر حقیقتده
 ایکی عالمده سیران ائله‌مک غایتده مشکل دیر
 او، همچنین شاعر اولماياراق مختلف شیوه‌لر ایله اوزلرین
 شاعرلر سیراسینا داخل اندنلری قیناییر، شعر گرک معرفته دۇلۇ
 اوسلون، عارفلر و عالیم لر اوندان فایدلانسینلار، عین حالدا عموم
 خلق ده اوندان حظ آپارسین، يوخسا شعردن خبر سیز لر یانیندا اوزونو
 شاعر تانیدیرماق و احیاناً اونلارдан انعاملار آلماق هېچ بیر شخصى
 شاعر ائله‌مز:

ائمه‌بیب نادانه عرض فضل و اظهار هنر
 شرمسار اتمک عطا آلماق نه دیر؟ ظلم صريح

سن بیلیر سن مجملأً اوندان نه آلیرسان ولی
 بیلمز اول کیم آلدىغى سندن حسن دیر یا قیبح
 او، ها بئله صله آلماق ایچون شعر يازانلاری قیناییر و اوزون
 اونلارдан کنارا چکیر، شاعر هر نەدن اوّل گرک اوز وارينا قانع اولا،
 قناعت له گون كىچىرە، آنجاق بیر قارىن يىشىكىن ياخود بىش گون
 خوش كىچىنمكىن اوئترو هر يىتنە مىداھلىق ائدب هر فنا اھلىنە
 چاکرلىك ائتمەيە:

قىلىمىسىن دۇنيادە سلطانلار منه تكلىف جود
بىس دورور باشىمدا توفيق قناعت افسرى

هر جهتىن فارغۇم عالىمە حاشا كىيم اولا
رزق اىچون اهل بقا اهل فنانىن چاڭرى
نېھىي جاھل لىرە مدح دئىيب اوئلاردان صىلە آلماق حقىقتىدە
هترى ساتىپ وجىھىنده وبال آلماق معناسىنادىر:
صرف نقد عمر ائدىبىن كسب عرفان ائتمىش
اھل دونيا ھم كمال جھەل ايلە تحصىل مال
دھر بىر بازاردىر ھر كىس متاعىن عرض ائدر
اھل دونيا سىيم وزر اھل هتر فضل و كمال
كىيم كى مندىن نفع بولماز ايستەمن نفعىن اۇنۇن
اول كى يوخ نفعىم اوغا نفعى منه او لمماز حلال
ايستەمن نادان منه گر وئرسە گنج سىيم وزر
كىيم عوضىز مالە ناداندان تصرف دىر وبال
اولو شاعرىمىز شاعىلرى شهرتچى ليكىن چىكىنديرىر. اونۇن
دئىدикىنە گۈرە شعر، شعر اولسا اۆزۈ ھر يانا يايىلاجاق يوخسا شعر
اولماسا...
گىتجىنە ئىزلى قالماز سانمىن، گونش اولسا نور سالماز

نشه کی اوْزو باره‌ده بونو تجربه ائدیدیر:

گئر نه سلطانم من درویش کیم فیض سخن
 ائیله میش اقبالیمی آثار نصرت مظہری
 پایمال ائتمز اونسو آسیب دور روزگار
 ائیله مز تأثیر اونا دوران چرخ چنبری
 آنجاق بثله بیر شاعر ده اوْز شعرینه گروه نمه‌می و افتخار
 ائتمه‌می دیر، اوْزونو ان آشاغیلاردا توتمالی دیر، نشه کی فضولی
 توتور:

صیت فصاحت ایله سُزوم توتدو عالمی
 من مهد اعتبارده طفل زیون هنوز
 بسو خوشوملا اولدو معطر دماغلر
 من نافه وجودده بیر قطره خون هنوز
 حرص و تاماه (طعم) اصولاً قبیح بیر عمل دیر آنجاق دونیا
 ایشلرینده، حکیم فضولی بو عملی شاعر ایچون کماله چانماغا و داها
 آرتیق شعریت قازانماغا مجاز بیلیر:
 قانع به هر چه هست مشو زآنکه در طلب
 حرص تو قدر و مرتبه افزون کند ترا

کارى مكىن كە در طلب رتبه كمال

تقصير اهتمام تو مغبون كىند ترا

بو ايسه شريعيتىمىزدە مجاز ساييلان "غبطه" معناسى داشيا ييلر،

يوخسا "حسد" و "گىچىك" قىچى بىر عمل دىر و حكيم فضولى دە بونو

تصدىق ائدير:

خزان دير گلشن عرفانه حاسد ايلاھى حاسدى خوار ائيله دائم

ايشى دير معرفت اھلىه آزار ايلاھى حاسدى زار ائيله دائم

شعر، يالانلارдан و يالانچى ليقلارдан اوzac اولمالى دير و

حئيف دير كى آللاد تعالاتين صفاتينى داشىماغا قابل اولان شعر، كذب

و يالان داشىسىن:

شاعرلىگە افتخار ائدييسن كذبى اوزوتە شعار ائدييسن

اشعارە يامان دئىپ اوسانما سرمایه نظمى سهل سانما

سۇئزدور گەر خزانة دل اظهار صفات ذاته قابل

يوكارىدا قىيد اولوندوغو كىمى شاعر و عموم معنادا هترمند

اوزوندن بۇي دئمەمهلى و اوزون بىگىنەمهلى دير:

كىسى كە لاف هتر زد هتر نخواهد داشت

كە از صداست تېمى هر نى اى كە پىشكەرنى

فضولى عالمىنده شاعر و عموم معنادا هر كىس خوش بىن اولمالى

و یاخشی لیقلاری گئرمەلی دیر، یاخشی لیقلاری قویوب یامانلیقلارا
بارماق قویان شخص لر فضولی نین نظرینچه کوردورلار:
سخن من بسى است در عالم جز بد او عدو نمى بىند
هر نکویى که هست در نظم دوست مى بىند او نمى بىند
بى تکلف عدوی من کور است ديدة او نکو نمى بىند
و البتده هنرمندی دوشونمگە و هنری باشا دوششمگە ده قابلیت
لازم دیر، هر کس هنرمند او لا بىلمە دېگى کىمى هر کس ده هنردن لذت
الدە ائده بىلمز:

گر هنرمندی به صنعت سرمه سازد خاک را
مى نماید عیب در چشم مخالف آن هنر
ور شکر را تلخ داند طبع صفر اوی مزاج
هست عیب از طبع صفر اوی نه از طبع شکر
و بئله بير شخصین شاعره و هنرمندە ایراد توتماسی و او نو
مدمت ائله مه سی نهايىت يېرسىز دیر، او او زونو دانلامالى و او ز عىيىن
آختارمالى دیر:

عىينا كان ز بىس که شام و سحر دیده بىر عیب دېگران دارند
با وجود كمال خودبىتى خويش را در نظر نمى آرند

شعر ذوقوندان اولمايان آگاه اهل نظمى مذمت ائيلەم سين
كىندى جەھلينە اعتراف ائتسىن هر كراماتە سئەھىز سۈزىلەم سين
شاعر، شعور صاحبى اولمالى و جامعەتىن دردلىرىنە يوخارىدان
باخمالى و لازم گلن يېزىلرده يول گۇستەرمەلى دير. حكيم فضولى اۆزۈنۈ
يېر دوزگون شاعر كىمى بى موقۇدە گۇرۇر و لازمى يېزىلرده گۇرۇرۇك
كى او "حاكم" ، "ۋېزىر" ، "قاپى" ، "معلم" و باشقا صنف لەرە نصىحت و
اۇرىود و تېرىر و اونلارا يول گۇستەرىر:
حاكم اول دوركى اوننۇن اولمايا ذاتىندا طمع
حاكم اول دوركى اوننۇن اولمايا فعلىيندە رىبا...
رحمت اول حاكمە كىيم اولمايا ائلدىن غافل

نقد اوقاتى اولا صرف نثار فقرا....

اي وزىر ملکپور كىيم نظام ملکايچون
انتخاب ائتمىش جمیع خلقىن سلطان سىنى...
...قىيل حذر كىيم اولمايا ناگە مزاچىن منقلب
قىيلمايا سىرمسەت جام شوكت دوران سىنى...

ای قاضی خجسته لقا کیم حق ائیله میش
 صاحب سریر مستد حکم قضائی
 جهاد ائیله کیم ملاحظه نفع دنیوی
 حکم قضادا ائتمه یه اهل خطای سی
 مقبول خلق قیلیمیش ایکن علم و معرفت
 مردود خالت ائیله یه ارتشارا سی

ای معلم آلت تزویر دیر اشاره علم
 قیلما اهل ظلمه تعلیم معارف زینهار
 حیله ایچون علم تعلیمین قیلان، مفسدرله
 قتل عام ایچون وئرر جلاده تیغ آبدار...
 مولانا فضولی نین شعر و شاعر بارهده اولان دوشونجه لری بو
 دئدیکلریمیزه محدود او لمایاراق گئنیش بیر مقاله بلکه ده مستقل بیر
 کتاب طلب ائدیر. آنجاق بورادا سؤز موزو قیسالدیب سؤز مولکونون
 سلطانی بئیریک فضولیدن بیر غزل ایله بو مقاله یه سون وئره رک او لو
 شاعریمیزه علوی جنت لرده او لو مقاملار آرزولا بیریق:
 خلقه آغزین سیرینی هر دم قیلیراظهار سؤز
 بو نه سیر دیر کیم او لور هر لحظه یو خدان وار سؤز

آرتیران سۇز قدرىنى صدقايىلە قدرىن آرتىرار
كىيم نە مقدار اولسا اهلىن ائىلر اول مقدار سۇز
ۋەر سۇزە احىاڭى توتوقجا سىنى خواب اجل
ائىدە هەر ساعت سىنى اول اوىخودان بىدار سۇز
بىر نگار عىنىرىن خەطدىرى كۈنۈلر ئىمماغا
گۈستەر ھەر دم نقاپ غىيىدىن رخسار سۇز
خازان گىنجىنە اسرازدىرى ھەر دم مەگەر
رشتە ئۆزھارە مىين - مىن گوھر اسراز سۇز
اولمايان غواصى بىحر معرفت عارف دەكىل
كىيم صەد تۈركىب تىن دىر لۇلۇ شەھوار سۇز
گر چوخ اىسترىن فضولى عزّتىن، آز اىت سۇزو
كىيم چوخ اولماقдан قىلىپدىرى چوخ عزيزى خوار سۇز.^(۱)

۱ - **قىانقاڭلار:** توركجه شعرلر ۱۲۸۶ - هجرى قىرى اىلى تصویر افكار مطبعەسىنە طبع اولونموش ديوان فضولى و فارسجا شعرلر ۱۹۶۲ - مىلادى اىلى آنكارادا "حىيى ماشى اوغلو" طرفىنەن ترتىب اندىلەن فضولى فارسجا ديوان "دان آلىنيلار.

اوشاق و دیل سیاستى

اوشاق دونیاسى چوخ آیدىن بىر دونيادىر، ساده و صميمى بو انسانلار گۇردوكلرىن گۇئىرورلۇر. اونلارين گۇردوكلرى صاباحلارينا تجربىه سايىلىر و اوشاق همین تجربىهلر اساسىندا صاباحكى دونيانى يارادا جاق و صاباحكى اوشاقلارى بىلە يە جىكدىر. ائله بونا گۇئە دە بوتون مەتلەرده اوشاقلارين نىچە تعلیم و تربىيە آلدىقلارى دىگىرنىدىرىلىر و اوشاق ادبىياتى اۇزونە بىر ژانر سايىلىر. بو ژانرىن ايسە اۇزونە مخصوص شاعىلرى، رساملارى و باشقۇا صنعتكارلارى اولور. بو گونکو دونيامىز دېيشىك بىر دونيادىر. دونىنى خان نىھەلر دېيەن ناغىل لار بو گون اكرانلارا چىخا بىلىر. كارتونلارا چىورىلە بىلىر و

بونلار تصویرى اولدوقلارىنا گۈرە اوشاغى آرتىق ماراقلاندىرىرى و آرتىق اوزونه چكىر. آنجاق همین كارتونلار و باشقا اكرانلارين اىچرى قاتلارىندا اونلارين يارادانلارى و صحنه يە چىخارانلارينىن شخصى دوشونجهلى و ملى دويغۇلارى ترئىم اولور. فرانسەدە و آمرىكادا كارتون دوزەلدن بىر كەمپانى طبىعى دىرىكى اونو اوز دىلىنده و اوز ادبىاتى و فولكلورونا اوېغۇن يارادىر و بىلەلىك لە اوز ادبىياتين يايماغا چالىشىر و چوخ طبىعى دىرىكى مثلاً بىزىم "گۈزل فاطما" ناغىلى گىندىر و بىر داها «سىندرلا»، آدى ايلە اوزوموزه قايدىر، بوگونون اوشاقلارى ايسە بونو تانى بىر اونو تانىمير.

بىلە بىر حادىھلر اوشاغى اوز ادبىاتى و اوز فولكلوروندان اوزاقلادىر. بوگونكى دونيامىزدا مختلف ملتلىرىن آراسىندا بىلە بىر حادىھلر چوخدور و اونلارين اولماغانى طبىعى دىرى، غير طبىعى و آنورمال بوراسى دىرىكى بىر اوشاغى چالا - چالا واجبارى حالدا اوزىگە بىر دىلى دانىشماغا مجبور ائدهلر، بوروندا بىزىمىزلىق قولاقدان گۈز، گۈزدىن جىڭر، جىڭردىن بورون، بوروندان معدە، معدەدىن ايسە بۇيرك اولماق و اونلارين ايشىن گۈرمىك اىستەنيلە و طبىعى دىرىكى بونلار بىرى - بىرىنىن ايشىن گۈرنىزلىر. قولاق، گۈز اولا بىلمەدىگى كىمى تورك اوشاغى دا فارس اولانماز، فارس اوشاغى دا انگلليس اولانماز .

بیزد نشجه دیل بیلمک هنر دیر، آما اوْز دیلینی بوکوب بوخچایا
قویماق و اوْزگه بیر دیلی چئینه مک او شاغین و بُویوگون من لیگین
ایتیریر، او نوا اصلیندن قویار دیر و پاییز یار پاقلا ری کیمی هر یانا سوپوره
بیلیر.

مملکتیمیزده خصوصیله آریامهری دُوروننده او زو قارا
شوونیستلر آذربایجان او شاقلا رینا مختلف یو خولار گۇرموشدولر.
اونلار دان بیری آذربایجان او شاقلا رین فارس ائولرینه تا پشیر ماق ایدى
اونلار بیورموشدولار بو او شاقلا ر اوْز یاشایشلارینین ایلک نشجه
ایلين او ائولرده یاشایاراق دیل آچاندان سونرا اوْز عایله لرینه
قايتیسینلار، اونلارین بو یو خولاری یوزولماسا دا باشقا یو خولارین
حیاتا كىچىرە بىلدىلر. اونلار بورتون مدرسه لرى، او شاق باغچالارین،
او شاق كتابلارین و... اوْز اللرىنه كىچىر مك له او شاقلا ریمیزى
فارسلاشدیرما سیاستین وار گوجلری ايله ايره لى سوردولر و بو سون
واختلار اوْز ايش لرینده او قدر ايره لى دیلر کى آذربایجان عایله لرى
اوْزلىرى اوْز او شاقلا راي له فارسجا دانیشما غى بير اوْيونج و بير فخر
بىلدىلر، بو ايسه باياق دئىيگىم سۇزون حیاتا كىچىر مه سى دير. اونلار
اوْز سیاستلرینه او بىغون او شاقلا رى تربیت ائتمك له همین او شاقلا ر
بىر نسیل سونرا اوْزلىرى آتا - آنا اولدو قلا رى زامان او سیاستین

اجراجى لارىنا چئورىلدىلر.

اونلار اۇز برنامەلىرىن اوشاقلارдан باشلادىلار. ايندى ايسە

آذربايجان ضيالى لارى هemin ايشى گۈرمەلى يعنى اصلينه قايتىماگى

وشاقلارдан باشلامالى دىرلار.

وشاقلاريمىز دوزگون ترييە اولدوقلارى حالدا اونلاردا اۇز

دېللىرى، اديياتلارى و فولكلورلارىن ماراق يارانىرسا صاباحىن آتا -

آنالارى اۇز اوشاقلارىنا يابانجى دىلى اجبار ائدئمە يە جىكلىر.

بو ايشين اىبرەلى سورمەسىنە اوشاق اديياتىمىزىن ديرچىلمەسى

گىركىدىر. شاعرلر و يازىچى لاريمىز اوشاق اديياتىندا آرتىق چالىشمالى

و اوشاغى ماراقلاندىران الوان اثرلىر ياراتمالى دىرلار.

بو "اوشاغى ماراقلاندىران" سۆزۈتون اوستۇنده دايامالى يىق.

هر نوع ضعيف و باش گىيجەلدن بىر يازىنى، شعرى، داستانى

و... اوشاق ادبىاتى آدينا چاپ انتدیرىب ائشىگە و ئىركە اوشاغى

ماراقلاندىرماق يىرىنە اونو چىيگىرىتى سالا بىلر. بو جىهەندىن اوشاق

فضاسىنا داخل اولماق و اوشاق ذهنى ايلە دوشۇنمك اساس مسالەدىر.

ائلىمیزىن و دىلىمیزىن گلەجىگىنە دوشۇنۇن بوتون انسانلارا

اۇزلىك لە آيدىنلاريمىزا عشق اولسۇن.

يئنى شعر نه دئمكدىر ؟

ايىندىلىكده "يئنى شعر" و "سرېست شعر" آدلارى ايلە
تانيديغىمىز شعر قالىنى غربىدن گلمىش بير قالب كىمى مطروح اولىور.
دئمك غرب مدنىتى بىزىم بير چوخ آبىدەلرىمىز و آنيلارىمىزى
آلدىغى حالدا شعرىمىز و ادبىاتىمىز داگۇزىدىن اپراقدا قالما يىسىدىر.

اونلار بىزيم شعرلىرىمېزى اوز دىل لرىنە تىچىمە ئىتدىكىدە ردىف و
قايفىلرى يېرىنە سالانمازدىلار. نىچەدە اونلارىن تىچىمەلرى ردىقسىز
و قايفىسېز بلکە دە وزنىسىز اولور آنجاق اونلار ھەمین اثرلىرى شعر آدينا
اوز ملتلىرىنە چاتدىريرلار.

بو ياندان بىر عده فرنگى ماپلار و غرب وورغۇنلارى او
تىچىمەلرى گۈرركەن اونو يىنى بىر شعر قالبى يىلىپ بوتون سعى لرىن
ائله بىر شعرلىرى يازماغا ايشلەدىرلر.

بو مسالەنин بىر اوزودور. او بىرى اوزوندە بىز ادبىيات تارىخىمېزه
و اسگى شعرلىرىمېزه نظر سالدىقدا ادبىياتمىزىن و شعرىمېزىن
گلىشىمەسىن، اونون انكشاف و ترقى سىن گۈروروک: تخمىنا ۲۶۰۰ ايل
بۇندان قاباغا عايد اولان بىر يازىدا اوخويوروق :

آلپ ارتۇنقا اۇلدومو؟ ايسىز آجۇن قالدىمى؟
اۇزىلك اۇجۇن آلدىمى؟ اىمىدى يورك يېرىتىلور
گۈرۈندوگو كىمى وزن، قايفە و ردىف تام شكىلە رعایت
اولۇنوبىدور.

بو تارىخدن داهاڭىرى يە گىشىدىكىدە باشقۇ بىر شعر اىله
اوزلىشىرىك: وزن و ردىف دوزگۇن آنجاق قايفە ھەلە ايتدايى
فورماسىندا دىرى دىدە قورقۇت داستانلارىندا اوخويوروق :

هئى ايگىدىم، بگ ايگىدىم

قىيتىاندا قىيزىل دوهلىر ت سوروموندان دۇنرمى اولىر؟
 قاراقسوچدا قازالىق آتلار قولونجوغون تېرمى اولىر؟
 آغا يىلدا آغجا قويون قوزوجوغون سوسرمى اولىر؟
 آلپ ايگىيتلىر، بگ ايگىيتلىر گۈركلو سونە قىيامى اولىر؟
 ايگىدىم، بگ ايگىدىم.

بىز بو نوع شعرىن داهاڭىرى يە گىتدىكىدە داھى قافىهنى
 گۈرمە يېرىك. گۈزە چارپان يالىز وزن و رەيىفدىر. بو نوع شعرىن
 قالىقلارىن و تۈكۈتۈلۈن گۈنۈمۈزە قدر چاتان فولكلورومۇزدا دا
 گۈرمک ممكىن دىر. شىنگولو - منگولو ناغىلیندا اشىيدىرىك :

او كىمىدى تاپ - تاپ ائلى يېر

خميرىمى تورياق ائلى يېر

قوناغىيمى پشمان ائلى يېر

هله دده قورقوت داستانلارىندا دا بو نوع شعر گۈرسىنير آنجاق

وزن هله اىتدايى و ايلكىن فورماسىندا دىر :

كىسە - كىسە يېمگە ياخنى ياخشى

كىسە گۈندە سرچىشمە يوگروك ياخشى

دایم گلدىيگىنە دورسا دۇلت ياخشى

قىرىمېندا دۇنمهسە، قاچماسا ارلىك ياخشى

بو زاماندان داها اويانا گىندىريك^(۱): رديف يوخدور، قافيه ايسە

چوخ آز و گاھدان بىر گۇرسىنير و بو بوجونكويىنى شعرىن بىر اۇرنە گى

كىمى دىر:

چاغىرييان داد وئىنده بول چاۋوشلو^(۲)

يايخاناندا ياغ تۆكۈلن بول نعمتلى

قالميش اىكىت آرخاسى

بىزە مىكىن او مودو

توركستانىن دىرە گى

تولۇ قوشۇن ياوروسو

آميit سوپۇنۇن اسلامى

قاراچوغۇن قاپلانى

دۇلتلى خان، مدد.

گۇرۇندوگو كىمى يىشى شعر چوخ دا يىشى دىگىل و بىزىم

تارىخىمىزدە اسگى بىر يىشى واردىر و تارىخ بويى دىگىشىلەلر، يوز

۱ - بونلار بىر نظرىيە و گومان كىمى مطروح اولورلار و مثالالار شعرىن

گلىشىمەسىن آدىيم - آدىيم گۇستەرمىگە بىر نمونة كىمى سنجىلىشىلەلر.

۲ - دەدقۇرقۇت داستانلاريندان .

ایل لر و مین ایل لر چالیشیق و فعالیت له بو گوننکو فور ماسینا گلیب
 دوشوب دور و دئمه‌لی شعر بیمیزین بیر مرحله سینده وزن، آیری
 مرحله سینده ردیف، آیری مرحله سینده قافیه و سوننکو زامانلاردا
 مختلف شعر صنعت‌لری او نا آرتیریلیب و نهایت دونیا شهرتلى
 شعرلریمیز یارانیبدیر. البتده من بو مقاله‌ایله يشنى شعرى توپارلامیرام
 آنجاق منظوروم بودور کى بیرىنچى: اۇزوموزو اۇزگەلدەن
 سوروشماياق و بو شعر قالىبن غرب دونیاسینىن بير تحفه‌سى كىمى
 باغریمیزا باسمایاق. بو نوع شعر بیزیم نىچە مین ایلدەن قالان
 اثرلریمیزدە گۈرسىنیر. او نا اۇزوموزونکو كىمى قوروماق داها يىشلى
 او لار. ايکىنچى: شعر عالمىنده اىرەلی گىندىنەين لر، وزن، ردیف و
 قافیه‌دە ضعفلری او لانلار بو نوع شعرى قاباغا توتوب اونونلا اۇز
 ضعفلرین گىزلەتمەسینلر.

بیزیم ادبیات تاریخیمیزدە مختلف نوعلۇ شعرلر واردیر بىلە
 او لماسین کى غرب عالمى بير داها اونلارى دىرچىلدەرك بير سوپر
 شعر كىمى اۇزوموزە تحويل وئە. نمونه اىچجون همین دەقورقوت
 بويلارىندا قافیه‌لری مصراعلارین او لىنده گلن شعر نمونەلرینه توش
 گلىرىك. همین شعرلردن بير نمونه گتىرەرك سۆزومە سون و ئىریم:

قانلى كافر ائلينه دوتون گيردىن

قارا بوجا گلدىگىنinde خورد - خاش ائلە دىن

قاغان اسلام گلدىگىنinde بىلەن بوركدون

قارا بوجرا گلدىگىنinde نە گىچىدىن ؟

قارا - قارا داغلاردان خبر آشا

قانلى - قانلى سولارдан خبر كچە

فالىن اوغوز ائلينه خبر وارا

قانلى قوجا اوغلو قاتورالى نتتىمىش دىئەلر

قارا بوجا گلدىگىنinde قىلچاتامايش

قاغان اسلام گلدىگىنinde بىلەن بوكموش

قارا بوجرا گلدىگىنinde نە گىچىمىش دىئەلر.

غربی آذربایجانین لهجه‌لری

(اټری بیر باخیشدا)

سیاسی و جغرافیایی بؤلمه‌لر گاهدان بیر پارا خلق‌لر ایچون اوندولماز خاطره‌لره، گاهدان اوندولماز کدرله گاهدان ایسه اؤدنه‌نیلمز ضایعه‌لره سبب اولور گاهدان دا او خلقی خاطره‌لردن سیلیر و اوندولموش بیر خلقه چئویریر. غربی آذربایجانین ایسه او شدتده اولماسا دا بیر آز سیلیک اولاقاق اونا بنزr بیر طالعی واردیر. اورمو گؤلونون اوتای - بوتایی ایکی شرقی و غربی آذربایجانا بؤلونرکن تبریزدن قالخمیش آزاجیق فولکلور تدقیقاتچی لاریمیز و دیلچی عالیم‌لریمیز اوز آراشدیرمالارین گؤلون بو تایینا کئچمهدن ائله اوتاییندا ایشله‌ییب و اثرلرین یارادیبلار، قوشماجالار - تاپماجالار) ص. بهرنگی (امثال و حکم آذربایجانی) س.ع. مجتهدی

(آذربایجان فولكلوروندان نمونه‌لر) س. جاويد (و باشقalarى بى دئىيكلرىمە سند اولا بىلرلر.

من نىچە واخت بوندان اول حؤرمىتلى عالىم دوقتۇر جواد
ھىئتىن تارىخ زبان و لهجه‌های ترکى اثرىنى اوخوياركەن اوندا
غىربى آذربايچانىن لهجه‌لرى بارهده بىر بوشلوق گۈرдوم، بىر مقالەدە
ھمین بوشلۇغۇ دولدورماغا چالىشمىشام.

غىربى آذربايچانىن دىلى و مدنىيەتى آذربايچانىن و عموم حالدا
تۈرك دونياسىنین دىيگر منطقەلرینين دىل لرى و مدنىيتلرىندن
أىرى و اونلارдан باشقا بىر شئى دىگىل آنجاق جغرافيايى شرابىطىن
و بورادا ياشايان قومىت ترکىبلىرىندن آسىلىي اولاراق بىر بؤلگەنин
دىلى و لهجهسى بعضاً اۆزونە مخصوص بىر اۋىزلىكىلرە مالك اولور
من بىر يازىدا چوخ اۇتىرى بىر حالدا بىر اۋىزلىكلىرى آراشدىرىماق
ايستەميشمە.

غىربى آذربايچان جغرافيايى باخيمدان اورمو گۈلۈنۈن گون
باتارىندا و بىر گۈلۈن جنوب سمتىندن شىمالينا دوغرو اوزانان بىر
منطقەدە يېڭىشىپ. كورستان، زنجان، شرقى آذربايچان استانلارى
و ايراق(عراق) توركىيە و ناخچىوان جمهورىتلىرى ايلە قونشودور و
اۆز اىچىننە مختلف قومىتلىرى يئر وئرىبىدىر(تۈرك،
كوراسونتو(كراسونلو)، گوران، چىرداوغىلۇ، آسوري، ائرمىنى و..)
بو استان اكىن و مالدارلىق و مختلف معدنلىرى مالك اولما
باخيمىندان چوخ زنگىن و وارلى بىر يېڭىدىر آنجاق بىر بارهده بىشى

جغرافیا متخصص لرینه بوراخیب مقاله‌میزین عنوانینا گئري
دئنوروك:

غريي آذربایجاندا لهجه اختلافی او قدردير کي حتى اورمودا
ايکي قونشو کندین آراسيندا لهجه فرقی وار آنجاق بيز بو
اختلافلارین بير چوخونا گؤز اورتوب بو ايالتين شهرلرinden
دانيشيلان لهجه‌لردن بحث ائديرىك. جنوبدان شمالا دوغرو:
تىكانتپه (تكاب)، سايىن قالا، قوشاجاي، سولدوز، اورمو، سالماس،
خوي، ماكي.

بو بحثه گيرمهدن اونجه عموم بير حالدا آذربایجانين بو
بۈلگەسىنده اولان لهجه‌لار بارده عمومى بير معلومات وئرندن سونرا
جزئياتا كىچمگىمیز داها يترلى اولار .
بو منطقه‌دە دانيشيلان تورك دىلى عمومىتىدە نئچە اۆزلىيگە
مالكدير:

١ - عموم حالدا بير چوخ يتلرده (قالين - اينجه) مصوتلر
قايداسى رعایت اولونور آنجاق بير پارا استئنالار دا گئرسنير:
يئمىشان، سرىمساق .

٢ - بير پارا آذربایجانين باشقا يتلرinden قالين مصوتلر ايله
دئيىلن سؤزلر بورادا اينجه مصوتلر ايله سىلسىنير:

قارا	←	قره
يون	←	يون
قارى	←	قري

ساققال ← سققەل

و س..

٣ - باشققا سوركىلدەن فرقلىي اوЛАراق آذربايچانىن آىرىي يېزلىرىندە اولدوغو كىمي بورادا دا بىر پارا حرفلىر دىگىشىلىرلە: بېچاق ← پېچاق، بىشمك ← پىشمك، باجا ← پاجا، بۇلمك ← پۇلمك(بعضى منطقەلرده (بىيل ← اىل، يىنه ← گئنە گنە، اىگىرمى ھېرىمى و س..

٤ - اۇنجە اشارە اولوندۇغو كىمي بورادا مختلف قومىتلرىن اولدوغونا گۈرە دىلىمиз اونلاردان ھابىتە حاكم دىلدىن بىر پارا تائىيرلەر آلىيدىر. مثال اىچون عربىن جمع علامتى اولان(ات) ائلات، باغات، موغامات سۆزلىرىندە ايشلنەتكەدەد.

اسلام پىغمېرىنىن عرب دىلىنىدە مثل اولدوغو سۆزۈ(ارخىم ترخىم) بورادا تلقىظە دىگىشىلىر ك دىلىمىزىن فونتىك قايدالارىنا اويفۇن(أرَحَمَ تَرْحَم)، قورآن آيەسى اولان(اللهُ أَعْلَم) آلاھەلىم شكلىنىدە و (ثُمَّ وَاللهُ) سىيمە واللاھ فۇرمالارىندە ايشلنەتكەدەد.

فارس دىلىنىن تائىرى خصوصىلە بو سون واختىلار چوخالىب. بو دىلىن كلمەلرىنىدەن كىچىسىك بىر پارا مثل لرى دە عىنىأ ايشلەدىلىر (هر چە پىش آيد خوش آيد) و خصوصىلە ساوادىلى لارين (?) اىچىنىدە توركجه ساي لار اونودولماقدادىر. بو منطقە كورستان ايلە دە قۇنشودور گاھдан كورد دىلىنىن كلمەلرى و مثل لرى عىنى اىلە ايشلەدىلىر: كۇوخا: كىدخدا تال: آجى، شووكە: چىرپى (آيدىن

اولدوغو کیمی کووخا و شووکه اصلینده کندخدا و شوو اولدوقلارينا
رغمًاً کورد لهجه‌سینه اویغونلاشیبلار)

مثل لردن: حیرسیم قوورایه دست آلاتیم نیه = حیرسیم
گوجلودور دست آلاتیم یوخدور.

روس دیلینین بیر پارا لغتلری گؤزه چارپیر (آتوشقا، لاپیتقا،
ناسیرقا)

اور موادا گاهدان (یاواش - یاواش) یئرینه (قاماس -
قاماس) دئیبلییر بو دا اثرمنی سؤزودور. پهلوی دیلیندن قالمیش بیر
نئچه سؤزه راست گلمک اولور: (کاوار)، (انایین = عجیب)،
(انه کوش = ترسه آدام) بو ایسه بیر پارا اویدوروجو سؤزلره رغمًاً
دیلیمیزین او زامانلارдан برى بورادا ياشادیغین گؤستریر.

۵ - فعلین امری فور ماسیندا ادبی دیلیمیزدە "گلک" و
"گندەک" کیمی فعل لرین یئرینه گاهدان گله‌لیم و گندەلیم
دئیبلیندە بو منطقەدە "گله‌غین" و "گندەغین" دئیلمکدەدیر.

۶ - اسگى تور كجهدن قالما سؤزلر ده بورادا ياشاماقدادىر:
ایچىن = دوغرو، دوز، لايىن: وقت (صباح لايىن)

۷ - بو منطقەدە گاهدان اوزون هجالارا و هجالارين اوزانماسىنا
شاهد اولوروق: آريت - آشكار (آريت کلمه‌سیندە بيرينجي هجا
اوزاناراق تلفظ اولونور = AArıt

۸ - غربىي آذربایجانىن بوتون يئرلریندە "ياخشى دېگىل
"ياخچى" دئیلمکدەدیر.

- ٩ - بو منطقه‌ده عمومیتده "گؤسترمک" دگیل "گۈرستمك"
"أۋىرەنمك" دگیل "اۇرگىنمك" دئییلیر.
- ١٠ - آلاتماق و قىرىللاتماق كىمى فعل لر عمومیتده آلاتماق
و قىرىللاتماق تلفظ اولورلار.
بو مقدمه‌دن سونرا بىر نىچە شەھرىن لەجەسىنە دقت ائدیرىك:

تىكان تې(تكاب) لەجەسى

جغرافىيىي جەتىن زنجانا ياخىن اولدوغونا باخاراق لەجەسى
دە زنجانا ياخىن دىر تىكان تې لەجەسىنەدە:
١ - "ق" حرفى غلىظ و قاتى تلفظ اولونور.
٢ - گاھدان، دوداقلانان مصوتلر دوداقلانمايان مصوتلر ايلە
دگىشىلير:

ساوخ ← سويوق

تاوخ ← تويوق

چامور ← چومور

٣ - گاھدان كلمەلر و فعل لر قىسادىلىر:

نه دئىيرىن (ئمنە دئىيرىن) ← نمە دئىن

٤ - اشارە علامتلرىنىن باشىنا (ا) مصوتى آرتىرىلىر: آبو، آاو،
آبولا، آولار.

٥ - گاھدان (ئ) مصوتى يئرىنى (e) ايلە دگىشىر:

اگلش ← ائیلش

گاهدان دا بونون ترسینه اولاراق (e) اوز يشرين (ə) يه وئير:

اندیم ← اندیم

٤ - فعل لرین سون هجاسیندا (i) يشرينه (ə) ايشلنیر:

گنديريک ← گنديريه ک

٧ - (ö) مصوتى (ü) يه و (y) صامتى (v) يه تبديل اولور:

گۈيرمك ← گووهرمك (güvermek)

٨ - (a) يشيني (e) ايله دگىشىر: بايرام ← بئيرام

٩ - (e) يشينى (i) يه وئير: گىشتىي ← گىتىي

تيكان تپەده ايشلنن لغتلردن نمونهلر: كافارات: پيس، كؤتو: زەلەسيز، خووار: سينچ، دىت، گۈزونو بىر يىرە زىللە يىب اطرافدان غافل اولماق.

بىر فعلين صرفى :

گلىرم، گلىرهن، گلىر، گلىرىه ک، گلىرىه يىز، گلىرلر.

هابىلە: گلرسن ← گللهن

سايىن قالا لهجهسى

تيكان تپە لهجهسى ايله چوخلو ياخينلىقلارى اولدوغو حالدا فرق لرى ده وار.

١ - (ق) صامتىنин تلفظو چوخ استانبولجا (k) تلفظونه بنزه يىر. بونو دا بو منطقەدە كورد دىلينين تأثيرىندن بىلمك اولار

چونكى سايىن قالالى لارىن چوخۇ عمومىتىدە تورك و كورد دىلى لارىن مكمل بىلەن لەدىرى.

٢ - كورد دىلىنinde (حرف تعريف) كىممىي ايشلەدىلىن (ك)

حرفي بورادا گاهدان توركجه سؤزلىرىن سونوندا گۈرسىنir:

the boy	→	Kurækə	→	oğlanekə
The girl	→	kiçəkə	→	qızəkə

٣ - فعل لارىن صرفىنده سون هجادا اولان (أ) يئرىنى (e) يە وئىرىر.

گلىرىك ← گلىرىڭ

و بۇ دقتە لايقدىر چون آذربايجان دىلىنinde (e) حرفي سؤزلىرىن اوراتاسىندا چوخ آز گۈرسىنir آنجاق بورادا تمام فعل لار اونونلا صرف اولورلار

٤ - مالكىت گؤستىريجى اك (پسوند) هر حالدا (uV) دىر :

نهن ← نتوو

باشىن ← باشۇو

٥ - ايستىي يئرىنە ايسلىق (isliq) ايشلەنir دئمك بىر اينجە و

بىر قالىن مصوت بىر كلمەدە توپلاشىبلار .

٦ - گلىرىسىز و گىندىرىسىز كىممىي فعل لر گلىرىھيزىن و گىندىرىھيزىن فورمالارىندا ايشلەنirلر. و بۇ(ن) غەنەنин يادگارى ساييلا بىلەن.

قوشاچای(میاندوآب) لهجه‌سی

چوخ جهتدن تبریز لهجه‌سینه یاخین دیر. بو لهجه‌نین نئچه اوژل لیگینه اشاره‌میز اولور:

۱ - (ر) حرفی بیر چوخ یئرلرده (ى) کیمی تلفظ اولور :

گلیرم ← گلی یم

۲ - گاهدان (ۋ) حرفی لاتین جا (W) کیمی تلفظ اولور و اونون تلفظوندا دوداقلار يومورولانیر:

قادانى آليم ← قادوواليم (qadowalim)

۳ - گاهدان مصوتلر قایداسی پوزولور: (بیلووا). دئمک اینجه و قالین مصوت بیر سۆزدە بېرلشىپلر بونونلا دا "بىلە" سۆزو سیناراق "بىلو" اولوبدور.

۴ - تبریز لهجه‌سی ايله اينجه بير فرقينه دقّت ائده ك :

تبریز atuva min , atuva rəhmət

قوشاچای atuva min , atova rəhmət

۵ - حرف و مصوت دىگىشىلمەلرى نسبتاً چوخدور

1)u → I vuraram (vurram) → viyyam

2)q → x- h. xalq → xax → hax

3)g → v e → ə ögey → övəy

4)ğ → k u → ü çuğundur → çükündür

5)e → i geymək → giymək
demək → dimək

6)ə → e əən → gen
ən → en

- 7) x → v u → i
toxlu → tovli
8) y → v soyuq → sovuq
böyrök → bövrök
9) e → ö ev → öv
10) a → e ayran → eyran
qayın → qeyin
11) n → v ön → öv
12) l → d boşla → boşda

٦ - قوشاجاي لهجهسىنده كلمهلار ان ساده شكيللىرىنده تلفظ

اولورلار:

- سويارام ← سويام
اوغلان ← اولان
گلر ← گلي
كىچىر ← كىچىي

٧ - بورادا بير سира روس لغتلىرى ده ايشلنەمكىدەدىر: لاپيتقا
(بئل)، ناسىرقا(فورغۇن)، لۇتكە (قايىق).

٨ - دخىل كلمهلار مخصوص تلفظلار داشىي بير :

- hidayat → hədəyət
ədalət → ədələt
hovz → hövüz

٩ - قوشاجايدا ايشلنەن لغتلەرن بىر نىچە نمونە :

ھئل - ھئل: هوى باسماق - ھئلىلى: تكر، چىخ - خاپا: شانا
كەلووشان: باجانى آچماغا اوزون آجاج - پەسر: سقف - شامشا:

کبریت - چؤپو، ياللي - هات پات: هیهات (خاطرات کیمی تلفظ اولور). بولا - بولا: آیران آشی ۱۰ - "چکیل" فعلی "چئکیل" و "کئچیل" فورمالاریندا دا تلفظ اولماقدادیر.

۱۱ - بیر فعلین صرفی :
قالاجیام - قالاسسان - قالاجیق، قالاجیبیق، قالاسسیز، قالاجیقلار
هابله :

بیلهمه - بیلووا - بیلهسینه - بیلهمیزه - بیلوووزا - بیلهلینه .
۱۲ - بیر قوشاقایلی وطنداشدان بئله بیر جمله ائشیتیدیم:
کیشی گرک دایانا کیشی نین گرک دایاناتی اولاً بونو چوخ سالیب
چیخاندان سونرا بو نتیجه یه گلدیم کی "دایانماق" کؤکوندن عرب
سایاغی بیر اسم مصدر دوزله لیبدیر: عربجهنین "استقامت" "لیاقت" و
" مقاومت" سؤزلری کیمی "دایانات" سؤزو اورتایا چیخیبدیر.
۱۳ - آلینما شخص آدلاری:

هدايت	←	هەدەيت،
عنایت	←	عەنەيت،
عدالت	←	عەددەلت .

سولدوز لهجه سی (نقده _ محمدیار)

سولدوزدا بیر نئچە حرف دگیشیلمەسینه دقّت ائده ک .

- 1)s →ş sillə → şillə
- 2)a →i şərit → şirit

3)g → y	alacağam → alaciyam
4)ə → a	kəl → kal
5)y → h	seyran → sehran
6)b → p	bıçın → piçin

سولدوزدا ايشلنن لغتلردن بير نئچه نمونه :

پازى: چوغوندور، قوروم: تتدىردن قالخىب دام - دىوارا يابىشان توستو. هابئله سولدوز ماحالىندى كاسىت يېرىنە ايشلنن(شىرىت) ايشلەك بىر لغتدىر سولدوزدا عمومىتىدە اىكى لەھە گۈزە وورماقدادىر:

- ١ - گۈرەجيييم - گۈرەجخسۇن - گۈرەجىخ (چاتىيى گىتىر دانى باغلا)
- ٢ - گۈرەجم - گۈرەجن - گۈرەجىخ (چاتىنى گىتىر دانانى باغلا)

اورمو لەھەسى

اورمو لەھەسى بىر چوخ جەتلىردن بو گونکو ادبى دىليمىزە ياخىن دىر آنجاق اونونلا فرقلىرى ده واردىر. بو لەھەدە كلمەلر سىنمايىر و هر كلمەنىن دوزگۇن تلفظونىدان سۇنرا اونا اكىر آرتىرىلىرىڭ مثال اىچون تبريز لەھەسىنىدە آتسووا و بىلۇوه دئىيلىنده اورمودا آتابىان و بىلەين دئىيلىرى. ادبى دىليمىزىدە "قاپىنى آچ" اىكى معنا داشىيىر (در را باز كن، درت را باز كن) اورمو لەھەسىنىدە بو

ایکی معنا آیری افاده‌لر ایله بیان اندیلیر: قاپینی آج، قاپی‌بین آج.

اورمو لهجه‌سینین بیر نئچه اوژل لیگینه دقت اندەک:

۱ - اورمودا "هن - بلى" سؤزونه "هه یه" دئیلیر.

۲ - حرفلارین دگیشیلمه‌سی:

1)y → g	yenə → genə
2)g → y	alacağam → alacayam
3)e → ə, ö	deyil → dəyil, Döyül
4)q → x	qırxım → xırxım
5)g → y	məgər → məyər
6)ö → ü	gödək → güdə
Çörək → çürək
7)a → I	qalayırdım → qalıyırdım
8)a → ə	bayram → bəyram

۳ - بو لهجه‌ده گاهدان دو دائلامیان مصوت‌لر دو دائلانان

مصطفوت‌لر ایله دگیشیلیرلر:

Çamır →	çomur
Deyil →	döyül
Tapşır →	tovşur(tofşur)

سون مثال عین حالدا (پ) صامتی‌نین (و) یا (ف) حرف‌لرينه

چئوریلمه‌سین ده گؤستریر.

۴ - دخیل کلمه‌لر مخصوص تلفظلار داشی‌بىرلار:

محرم	məhəyləm (شخص آدی اولاندا)
hovuz	hovz

٥ - گاھدان مجھول فعل بير آيري فورمالىله دوزهلىر:

آپارىلدىي ← آپارلاندى

گؤتورولدو ← گؤتورلندى

٦ - گاھدان ز، ش، س حرفلىرى مصوتلردن سونرا و خصوصىلە كلمەنин ايكىنجىي هجاسىندا اولاندا تشدىد ايلە تلفظ اولورلار.

قاشىق ← قاششىق

دوشاب ← دوششاب

قيسا ← قيسسا

نزيك ← نزىيک

٧ - اورمۇنون بير چوخ كىدلرىنده شهردىن تام فرقلى اولان بير لهجهلر ايشلىرى، مثال اىچون مصوتلردن سونرا گلن حرکەسىز (ن)، (ي) حرفينە چئورىلىر: پولون وار ← پولوي وار اورموكىدلرىنده اىكى فعلىن صرفى :

گلمىشم - گلمىشەي - گلىب - گلمىشىك - گلمىشەيز - گلىبلىر.

گندىريم - گندىريھى - گندىر - گندىرييك - گندىريھىز - گندىرلىر.

٨ - اورمودا ايشلىنى لفتىردىن بير نىچە نمونە :

بىللىي - بىللىي: شال ساللاماق - كوخا: يوغون، كۈك - جميڭ:

ائكىز، دوغولو- جلمان: ياللى - موشلوك: چوبوق - پوفلوك: قوووق

ابادكىڭ - جوизىز: قوز، گىرددەكان - قلمە: قوواق - قەيىيم: محكم،

سرت - مىشىگار: ياسلاردا اوخشايىب آغلادان قادىن .

سالماس لهجه‌سی

بو لهجه اورمیا یاخین دیر آنجاق اونونلا فرق‌لری ده وار. لهجه یاخین لیغی جهتدن قوشچو و کؤهنه شهری ده بو لهجه‌نین سیراسیندا گتیره بیلریک.

۱ - سالماس لهجه‌سینین باشليجا علامت‌لریندن بیر پارا فعل لردە (ب) حرفینین (ت) حرفینه چئوريلمه‌سی دیر.

گلیبدی ← گلیتدی

گۇروبدو ← گۇروتدو

آنjac بـ جهتدن کؤهنه شهرین لهجه‌سی بـ آز دا فرق‌لنیر اورادا بـ يـ خـود تـ حـرفـینـدـن اـؤـنـجـه گـلـنـ مـصـوـتـ هـرـ نـهـ اـولـورـساـ (ءـ) مـصـوـتـیـنـه چـئـورـيـلـيـرـ وـ بـيرـ مـقـدـارـ اوـزـونـ تـلـفـظـ اـولـورـ وـ بـوـ (ءـ) قالـينـ مـصـوـتـلـىـ فـعـلـ لـرـدـهـ قالـينـ -ـ اـيـنـجـهـ مـصـوـتـلـرـ قـاـيـدـاسـينـ دـاـ پـوزـورـ :

گلیبدی ← گلیتدی

قالیبدی ← قالشتدی

۲ - قوشچودا نـ حـرفـیـ مـ يـهـ

دونورام ← دومورام

غـ حـرفـاـيـسـهـ وـ يـهـ دـيـشـيلـيـرـ

آغا ← آوا

باغ ← باو

۳ - قوشچو منطقه‌سینده تین = بادام ، تین‌لیک = باداملىق و کشیر = هویج معنالارینی داشی‌ییر. قاريشقايا "قانيشقا" دئیلیر.

سالماسدا توالىت معناسىندا اولان "ماول" ايشلەك بىر لغتدىر و "زوبون" بىر نوع مخصوص و اوزون قادىن دونونا دئىيلىر.
كۆھنە شەردە چىپىن، مىلچىك معناسىندا ايشلىرى.
٤ - سالماسدا بىر سира قالىن مصوتلار اينجە مصوتلاره دىگىشىپلەر

qara	→	qərə
qanad	→	qənəd
alça	→	əlçə

٥ - بىر فعلىن صرفى :

گلمىشىم - گلمىشىن - گلىتىدى - گلمىشىك - گلمىشىز - گلىتىپلەر.

خوي لهجهسى

بو لهجهنىن نئچە اوزىللىكىنە اشارە اولور :

١ - خويدا مصوتلار آرتىق اينجەلىر

دولانماق ← دۈلەنمك

٢ - مصوتي ئىيە چىورىلە بىلىر:

بىزەمك ← بىزەمك

بىزك ← بىزك

٣ - گلهجك فعلىنин صرفىنده (غ) حرفى سىلىنىر و اونون

بىرىنە قاباقكى هجا بىر آز اوزاناراق تلفظ اولور .

گلهجگم ← گلهجەم

آلاجاغام ← آلاجاام

٤-(ج) حرفی بیر مقدار شدتی و دیلین اوجوندا تلفظ
اولماقدادیر.

آلاجآم - آلاجاقسان - آلاجاق - آلاجاغق - آلاجاقسیز - آلاجاقلار
گؤرونندوگو کیمي بیرینجى شخص جمعىن سون هجاسىنداكى
مصوت تقریباً تلفظ اولونمور .

آلاجاغيق ← آلاجاغق

٦ - همين مصوتين سيلينمهسي باشقا يېرلرده اوْزونو گؤسترير
و فعلی بير هجا قىسالدىر:

آجيماق ← آجماق(آژماق)

سووزماق ← سوزماق

همين فعل لري صرف ائديرىك:
سوزموشام، سوزوبسان، سوزوب، سوزموشوق، سوزوبسوز، سوزوبلار،
آزديم، آزدين، آزدي، آزديق، آزديز، آزديلار .

٧ - "ياخين" كلمهسينه خويدا "ياوىق" دئىيلير.

ماکى لهجهسى

غربية آذربایجانين ان شمالي شهرى چوخ ماحاللى ماکى
شهرى دير. ماکى، لهجهسىينين بير نىچە اوْزلىكىنە اشاره ائديرىك .

١ - بو لهجهده گاهدان، دوداقلانان مصوتلر اوْز يېرلرین
دوداقلانيايان مصوتلره وئيرىل:

نوروز ← ناوريز

٢ - گاهدان لازم فعلی متعدی قىلماغا شرق توركىرىنە بنزىر فعلىن اورتاسىنالاق(ق) حرفى گتىرىلىرى:

دورماق — دورقا زماق(بىر شخصى او ياتماق ياخود يىردىن قووزاماڭ معناسىندا)

٣ - گاهدان (آ) مصوتىنندىن اۇنچە(ي) حرفى آرتىرىلىرى.

آللاتماق ← ياللاتماق

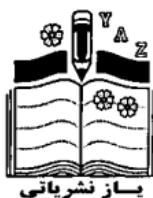
٤ - بىر نئچە حرف دىگىشىلمەسىنە دەقت اىدەك :

1)c → g	cüce → gügə
2)a → ə	mərcanlar → Mərgənlər
ama → əmə
3)e → ə	ev → əv
sevmək → səvmək
4)o → a	ov → Av
5)l → n	onlar → annar
6)s → ş	sillə → şillə
7)k → q	kud → qud(xud)
kard → qard

يوخارىدا گتىرىدىگىمېز مقالەدە غربى آذربايچانىن لهجهلىنىه چوخ اۇتىرى بىر باخىشىمېز اولدو. البتىدە بىر بارەدە هله دئىيلەمەمىش سۈزلەر چو خدور آنجاق بۇ اىشى بىر باشلانقىچ كىمى تو تاراق دىلىمېز اوغرۇندا چالىشانلارдан آرتىق وقت قوياراق بۇ اىشىن داها آرتىق تدقىق اولۇنماسىن او مۇروق. هلهلىك بۇ قدر.

AXTARIŞLAR VƏ ARAŞDIRMALAR

(Azərbaycan ədəbiyyatı)

URMU-2006
Yaz Nəşriyyatı

Bəhram Əsədi

Design : Latif Nirovoldjat

AXTARIŞLAR VƏ ARAŞDIRMALAR

Bəhram Əsədi

ISBN: 964-8546-02-9

9 789648 546026

